

УДК 930.2:[398.4(477.51)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2023.03.623>

ДЕМОНОЛОГІЧНО-СВІТОГЛЯДНІ УЯВЛЕННЯ ТА ВІРУВАННЯ ПОЛІЩУКІВ ЧЕРНІГІВЩИНИ (За польовими матеріалами з Ріпкинського району)

Володимир ГАЛАЙЧУК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7780-5876>

доктор історичних наук, професор,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: halay_czuk@ukr.net

Мета дослідження — ввести в науковий обіг, систематизувати і проаналізувати масив відомостей про демонологічно-світоглядні уявлення та вірування Ріпкинщини, які автор зафіксував у липні-серпні 2017 р. *Об'єкт* дослідження — традиційна духовна культура поліщуків Чернігівщини, *предмет* дослідження — демонологія, світоглядні уявлення та вірування.

Розвідка репрезентує традиційні уявлення поліщуків про русалок, домовика, водяника, вовкулаків та ін. Широко представлений масив матеріалів про людей, які начебто володіють магічними силами. Серед них були здатні припинити пожежу, вилікувати від хвороби чи укусу змії, передбачити майбутнє тощо. Натомість були й знахарі та відьми, які шкодили: зав'язували на збіжжі магічні вузли, відбирали від корів молоко тощо. Розглянуто демонологічні уявлення, пов'язані з померлими: віру в те, що померлий може «забрати» після смерті щось з господарства; магічне використання похоронних атрибутів; уявлення про померлих без охрещення дітей. Наведено зразки демонологічно-світоглядних уявлень про тварини і рослини, природні об'єкти та явища: зокрема про ласицю, вужа, осіку, дерева з аномаліями, сонце, грім, посуху, вихор та ін.

Методологічною основою розвідки стали методи польового етнографічного дослідження, зокрема інтерв'ювання респондентів, а також типологічний і структурно-функціональний методи.

Ключові слова: Східне Полісся, демонологія, світоглядні уявлення та вірування, русалка, домовик, відьма, душі померлих.

Volodymyr HALAICHUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7780-5876>

Doctor of Science in the field of History,
Professor of the Department of Ethnology,
Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: halay_czuk@ukr.net

DEMONOLOGICAL AND WORLDWIDE IDEAS AND BELIEFS OF THE POLISHCHUKS OF CHERNIGIV REGION

(According to field materials from Ripkynsky District)

Statement of the problem. Demonology, worldviews and beliefs still remain vivid manifestations of the spiritual culture of Eastern Polissia. Despite the relatively good coverage of this topic on the pages of specialized scientific and local history publications, certain areas are little known in this context for researchers and a wide range of readers. In particular, this applies to the Ripkynsky district of the Chernihiv region.

The purpose of the research is to introduce into scientific circulation, systematize and analyze a mass of information about the demonological and worldview ideas and beliefs of Ripkynshchyna, in July-August 2017.

Traditional ideas about mermaids, hobgoblin and witches are considered.

The article presents a wide array of materials about people who seem to possess magical powers. Among them were those who were able to stop a fire, heal from a disease or snake bite, predict the future, etc. Instead, there were those who did harm: they tied magic knots on grain, took milk from cows, etc.

Demonological ideas related to the dead are considered: the belief that the deceased can «take away» something from the household after death; magical use of funeral attributes; ideas about dead children without baptism.

Samples of demonological and philosophical ideas about animals and plants, natural objects and phenomena are given: in particular, about a weasel and a snake, an aspen, trees with anomalies, the sun, thunder, drought, a whirlwind, etc.

It has been established that worldview and demonological ideas, beliefs from Ripkynshchyna are based on the all-Polissian and, more broadly, on the all-Ukrainian basis, and at the same time contain a number of original fragments. Among these: certain features of «Mermaids' Farewells» (such as banishing mermaids from the rye); the popular plot about how a witch «saddles» a late passer-by; some ways to ease the witch's agony; the idea of a waterman and werewolves; legend from Great Axis about the «lady with a golden throat»; ways to prevent the deceased from «taking away» anything from the household; a way to end the drought by pouring borscht stolen from the neighbors into the well, etc.

The expediency of further ethnographic studies of Eastern Polissia has been determined.

Keywords: Eastern Polissia, demonology, worldviews and beliefs, mermaid, hobgoblin, witch, souls of the dead.

Вступ. *Постановка проблеми і ступінь дослідження теми.* Демонологія, світоглядні уявлення та вірування є одними з яскравих виявів духовної культури поліщукув. Водночас окремі райони Східного Полісся досі залишаються мало відомими у цьому контексті для дослідників і широкого кола читачів. Зокрема це стосується й Ріпкинського району Чернігівщини¹, — у спеціалізованій літературі знаходимо лише демонологічні матеріали з сіл Старі Яриловичі, Великий Зліїв і Велика Вісь цього району [1].

Мета дослідження. Наявні на сьогодні прогалини у висвітленні традиційних демонологічно-світоглядних уявлень та вірувань Чернігівщини можливо суттєво заповнити матеріалами нових польових досліджень. Відтак мета цієї публікації полягає в систематизації й аналізі відомостей, які автор зафіксував у Ріпкинському районі² в липні-серпні 2017 р. в експедиції Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф [Еггор: Reference source not found].

Методологічною основою дослідження стали методи польового етнографічного дослідження, зокрема інтерв'ювання респондентів, а також типологічний та структурно-функціональний методи. Розвідка продовжує цикл публікацій автора про демонологічно-світоглядні уявлення та вірування поліщукув Чернігівщини [3—5], має спільні точки перетину з публікацією про календарні звичаї та обряди Ріпкинщини [6].

Основна частина. Одними з найкраще представлених на обстежених теренах демонологічних персонажів є *русалки*. Про них (кажуть *русалка* або *русавка*) чули майже повсюдно, проте на час запису відповіді нерідко зводилися до того, що, мовляв, «*пра русалок гаварилі, що на Троїцу, ну нічого не розказували*», «*уже при майом ведаму русалак не бачили*», «*чула — русалкі, да і всьо*» тощо.

Як зазвичай вірять, русалками стають безпірно померлі, зокрема дівчата-потопельниці, які потім

намагаються узяти собі «пару» — залоскотати й утопити хлопця. Найтиповіший образ русалки — вбрана на молоду дівчина у вінку і стрічках: «*Є ж втоплєніца, і за сабою бере патом же, канєшна. Казалі і так, шо в хвате харанілі дєвак — тоже русалкі вани. Маладзє'на. Патаму шо вана ні пабула замужем нігдзє, може, ото в аварію папала...*» (с. Комарівка), «*Кажуть, шо утоплянці тие ото вже русалками робляцца. Дзє'вкі, шо утоплєнціца. Заласкоче. Поймає і заласкоче, і пацягне паробка. Не дзєвку ж, а хлопца. Ну, там вже венкі наче на їх і такеє... Шевченка ж пісав...*» (с. Великий Зліїв), «*Кажуть, шо русалкі — то якісь утоплєнікі. А патом русалками становяцца. Ну, утоплєнікі, то і хлопці, і дівчата*» (с. Пилипча), «*Русалка — ну, шо ж — людіна. Бог яго знає, з чого' яно берецца. У платті. Бог яї знає. Мо', хто й бачів, но я не бачила*» (с. Сибереж), «*Ну, русалка увечере ходіть, чи як яна. Да лєнтамі ав'язацца — да русалка, звалі... На шо яго рабілі — Бог яго знає...*» (с. Вишневе).

Русалок пов'язують із житами, з водною стихією: «*Русалки у житє наче хаділі. Ну ета тоже давно вже. Дак ета возлє рєчкі, дак там, мо', хто й бачів. Шо виходять із вади, спєвають, і в венках*» (с. Звеничів), «*В нас тута річки немає. За русалок ми не згадуєм*» (с. Велика Вісь), «*Ну, русалка ж у ваде, каже. Русалкі ніхто не бачив*» (с. Нові Яриловичі).

При зустрічі русалки начебто можуть залоскотати, покусати. Звикло цим лякали дітей, щоб не ходили у жито по волошку чи до ріки по лепеху: «*Ну, казалі, шо як пападєшся русалкам, дак могут заласкатаць. Насмерть*» (с. Велика Вісь), «*Ну, в дєтстві русавками лякали, а так, шоб... нічого. Ну, казалі, шо — дєткі, не хадіть у жита, бо там русавкі, і вас заласкочуть. А ми ж хаділи, і хавались там, і ха'тки рабили...*» (с. Павлівка), «*Русалкі? Ну, сє калісь щє було, матка казала, не хадєть же, бо в житє русавкі сягоднє. Мо, хто бачив русавкі тие. Русавкі, то можуть буть... це моя мисль така — може, зна'харкі якіє...*» (с. Даничі), «*Я не помню какоє число, шо гаваріт: "Сьо'дні Русалкі, не ходіть в жито, бо русалкі гуляють. Занєсут, завєдут, защекоцут". Адін дєнь якісь*» (с. Пилипча).

¹ Після реформи 2020 р. увійшов до складу Чернігівського р-ну.

² В експедиції почерпнуто матеріали з сіл Велика Вісь, Великий Зліїв, Вербівка, Вертеча, Вишневе, Горностаївка, Грабів, Гуньківка, Даничі, Задеріївка, Звеничів, Комарівка, Красківське, Ловинь (включно з хут. Підлісне), Лопатні, Малий Зліїв, Миси, Мокрі Велички, Нові Яриловичі, Олешня, Павлівка, Петруші, Пилипча, Рєдківка, Сибереж, Суличівка Ріпкинського району (Надалі подаєтьсь лише назва населеного пункту).

В окремих селах Ріпкинщини згадували про так звані «Проводи русалок» (на Руса'лки, у Русальний панедзєлак, яким завершувався Троецький тиждень): «А, ходзяць русалкі, буває. Перед Тройцею, ну я не знаю, в якій дзєнь. Дак то вже адзєюць дзєвку в рубашку, вішиванку, тади йдуць на речку, тади плєтуць венкі, і музика йграє, і гуляюць. В ну⁰ч пають, танцююць, і гульня йдзє. На Русалкі якраз. А я не знаю ж, калі. А веночки плєтуць із цвєтов, да тади у речку ж укідаюць. “Прівєдом русалачку да бору, а сама вернусь дадому”. Ну, і йдє стада маладьожі, музика іграє, барабан бубані'ть...» (с. Суличівка), «А калісь же у Русальний панедзєлак і русалкі вадзілі. Хадзілі, да пєлі, да... Я не хаділа, хаділі без менє'. Па сєлу. “Правєду русалачку да бору, а сама пайду дадому”» (с. Малий Зліїв), «Ну дак бєгалі ж, гулялі, в дєтстві цєга'лі... бєрезавіє галлюкі цєга'єм, бо цє Руса'лкі... Русалкі... Помніцца трошкі цєє, а так... Ну, ми, мо', й двє недзєлі мі цєга'лісь, курі'щє рабілі...» (с. Вертеча), «Ну, расказувалі ж... Якієсь русалкі, калісь дєсь хаділі ж... Напамінала шось. Ну я їх не бачіла. А шо яні, хто єго знає. Ну, мама дєсятого году була, дак шось казала. Праводілась шось такєє [русалок]» (с. Петруші), «Адзєнутца ужє ж, да... Калісь же широкіє спадніци да такіє вишиваніє сарочки, да все паадєю'цца ж, да ужє ходзєць, праводзєць. Ля балота ля якого, ілі рєчка, там ані гулялі. І сє агонь клалі і сє рабілі сіє Русалкі. Так тади в тридцять другам менє було, може, дєвєть гадов... Я галадовку знаю, вайну знаю... Ну не праводіла тади я. Бо тади ужє ціє русалкі не вскрузь же люді праводілі. І була і калєктєвізація, і все адно Русалкі булі» (с. Вишневе).

У с. Велика Вісь русалок проводили з обмотаною кропивою жінкою-опудалом: «Я шє, як нєвєліка була, в сєлє ж людєй було багата, дак на Русалкі вбєруть ужє ж там каго-нєбудь, і крапівай ав'яжуть. Хто датаркнєотся, дак абпєчьотса. І хаділі па сялу з тим чучалом, шо абмотанє. Жєнщину вбєралі».

У сс. Горностаївка й Гуньківка основним моєнтом «воджєннє русалок», як пригадували, було покладаннє на капусту вінків у супроводі русальних пісєнь: «І русалкі булі, ваділі. О — сабєруцца дє'вкі маладїє і хлопци — і павєлі русалак. І кричать, і

пєсні пєлі, і на капусту клалі — венкі такіє плєлі. “Я русалку вєду да бо'ру, а сама вєрнуся дадо'му. Да бару', а сама вєрнусє дадаму”’. Ну, ось кампанєня нас сабєраєцца, ідом і пєй'ом. На гарод. Да капусти. Русалак нє бачілі мі. А в'абшє русалку ваділі на капусту» (с. Горностаївка), «Ну, єта нєдзєля — Тройца, і слєдующа нєдзєля Святая, да слєдующєй нєдзєлі — то Русалка ж ужє тади. Ві'лі венкі такіє, уклада'лі на капусту. Ой, то ж када-та, щє давно-давнє, як щє ми булі мали'є, дак — далі' па вуліци, і касавіца канчаєцца, дак па вуліци ідуць, да пє'юць...» (с. Горностаївка), «У нас на Русальний понєдєлак, цє щє на Святєй нєдєлі, — на капусту плєлі венкі пєрєд Тройцєю, із бєрєзи, і тїє венкі лєжалі на капусті цєлу нєдєлю. Цє такє у нас в сєлє було. Ну, русалак... Адєвалісь там у русалкі, маладьож ужє ж, — ото па житу, там. Ну імєнна в майом возрасті того вжє нє було. Вішиванкі, галлючкі тїє, распускались, — цє калісь було такє» (с. Гуньківка).

У с. Комарівка «виганялі русалок із жита»: «Пєрєдєвалісь да па житу ми ганялі. Шє ми — дєтьмі. У панєдєльнїк ужє русалак виганялі ми» (с. Комарівка), «То русалкі праводілі, дак бєгалі па житу. І хлопци, і дзє'вкі бєгалі па житу. І я бєгала. А шо ж нє бєгала?.. Цєпєр нє пабєжу, а тади бєгала. Венкі плєлі на голаві. І адзєвалі на голаву венкі, і так бєгалі з галлю'чкамі. Венкі ж на галавє, а так у руках... крутілі, там... Якіє папало галлючкі. Ну, так... Бо то ж тади русалкі праводілі. Дак пєрєплигувалі чєрєз агонь. Агонь палілі, а тади пєрєплигувалі, хто пєрєплигнє' ж ужє. Бачілі — такіє жучкі вани, русалкі. Дак русалкамі іх звалі. Дак на житє ж булі жучкі. Як жучкі каларадскіє, дак такіє ростам русалкі булі такіє. А то — бєгалі па житу, дак адзєвалісь в такєє... у пагану адєжу да русалак праводзілі, русалак ганялі. Ну, я нє знаю чоґо в пагану. Русалкі праґа... Бєгалі, да уцякалі ж ад того'... Па житу бєгалі... Дак па калхозном жє, нє па том... па людском. А то калісь — паймалі б ціх русалак да далі б так, шо ого... (Смїютьсє всі. — В. Г.). [Ті жуки] Ну, такіє малиє вани булі, на житі, такіє сівіє. Ну, шуцілі — виганялі. Ох, ви знаєцє, і спєвалі, і плига'лі чєрєз агонь, і шо папала... Тїє жуки, то — красавнікі', казалі. Жита красуєцца, як жучкі тїє... Красавнікі' — і русалкі. “О,

вже, — каже, — жита красуєцца, бо русалкі вже є”. Русалкі на Троїцу ж треба праводзіць. Через тиждзень уже ж хадзілі. У недзелю. В недзелю хадзілі. Тади ж хіба у будніе дні пу'йдзеш? То би батька і matka паубівалі, — работи багата...» (с. Комарівка). Варто зауважити, що згаданих у поданій розповіді жуків-красавників, або ж вав'янок, волохнянок («бронзівка волохата»?), у Комарівці жартома називали русалками й інші респонденти: «То проста, як зараз вав'янка, то вав'яночкі... як первіе цвети, нарцизи, — вани ж із'єдають ото, із'єдають петушкі такіе... Вони ото же, волохнянкі, вани русалкі і називаюцца. Ну, то тие жукі, то проста так називалі» (с. Комарівка). Можливо, ототожнення спричинене уявленнями про «волохатість» русалок.

У жито ходили дівчата й у сс. Редьківка, Задеріївка: «Ну, я так не тое, а знаю, шо... калі ж йон, той Русальний панедзелок... Шо такіе вже... ну, девчата, — дак не такіе маладіе, а такіе... ну, незамужем яни ж іще, — дак ідуть у жи'та... На полі жита, увечарі йдуть — і спею'ть, песні русалкам тим. Ну, я там не була ніколи, а так — я чула. Здале'ку ж, ну все равно чутно', шо яни спею'ть. Ну, при майой... ну... яни вже ж тих русалак... чи адганялі, чи... так... о. Да ото спею'ть вже... Ну не бачила я, не знаю. Яни сабіраюцца ж і йдуть, а я ще така была... Так кажуть — руса'лкі...» (с. Редьківка), «Русалкі... Булі ж дзе'вкі ж, дак хадзілі, я не хадзіла. В мене маладо'сць мая, дак я балела. А чуть — чула. Русалак проводілі. По житах ідуць, і я'кось іще і пелі, шо... русалачка... я'кась — “проведу да бору, а сама вернуся дадому”. Праводзілі русалак. Посля Троїци. Мо', в по-нядзелак, чи як» (с. Задеріївка).

З русалками респондентка зі с. Великий Зліїв жартома ототожнила хлопців, які у Русальний по-неділок робили ритуальні бешкети: «А то вже будзе через тиждзень после Троїци — Русальний панедзелак. Ото будзе. Святая се недзеля будзе, Духава'я сая вже, щитай, а тади вже... Дак русалкі тоже — ганялі. Шкоду хлопци рабілі, шо хоч: ма'гут табе ля двара і калодкі, і дро'ва пере... і лавачкі павікідают, — усе рабілі такее. Хлопци рабілі такее. Зналі сей Русальний панедзелак. Троїца, і тади Святая вже ж недзеля йдзе, а тади вже Русальний панедзелак».

У сс. Великий Зліїв і Красківське виявлено уявлення про **водяників**. Вони, як зазначили у с. Красківське, живуть у ставках: «Ну, казалі, шо й вадзянік же може паце'гці туди, у воду...» (с. Великий Зліїв), «Ну казалі, чому не казалі. Казалі, шо водя'ники. Так вони не в Дніпрі. Вони щіталися в ставках в основном. Щітали, шо в ставках водя'ники водяцца. Ну, і руса'лки, і водя'ники, шо як доброму чалавеку — він сопутствує, а як поганого — дак може втапить. Якшо пагана людина да залізла в воду, так може втапить його. А як хорошиий чалавек, так спасе, наабарот» (с. Красківське).

Доволі добре представлені на кореспондованих теренах уявлення про **домовика**. Часто стверджували, що він живе у кожній хаті. Хоча його не бачать, проте він виявляє себе тупотінням, грюканням тощо: «Ну кажут, шо дамавік в каждой хаті, ну... це старавери, наверна... людські забабони...» (с. Гуньківка), «Дак хіба ж його хто бачить? Яго ніхто не бачить» (с. Нові Яриловичі), «Я вот сіжу в квартире адна і слышу, как ходіт. Вот тока: топ-топ-топ-топ. Я ево не віжу, а ходіт. А хто його знає де. Ми ж його не бачим» (с. Пилипча), «Та яго ж ніхто не бачиць, дзе он є. Не бачиць ніхто дамавіка того'. Йон биває такий вже чалавек, мо', якій зверок чи шо йон такее. Да іх нема. І калісь іх нехто не бачив» (с. Вишневе).

Локалізують домовика у печі, на горищі: «Я так чула, шо розказувалі, шо дамавік живе в печи. Не дуже так їм вірили. Ну, це хто старіші...» (с. Грабів), «Кажуть, шо у каждой хате должен быть дамавік. На крыше. На хаце» (с. Велика Вісь), «Де хоче, там йон живе. І на хату залезе, на кришу...» (с. Вишневе).

Судячи з інформації зі с. Горностаївка, присвітивши уночі на горищі, домовика можна було побачити: «Є. Дамавіє. Ну, живут же, шо в ха'тах. Дзесь у нас, мо', живе. Ето в ха'тах, шо присвечувать нада... Є шо-то в хате такее... Всякее, — і хорошее й паганае. На чердаку дзесь» (с. Горностаївка).

Частотним є поділ домовиків на «добрих» і «злих» (мовляв, «які господарі, такі й домовики» чи «кому як пощастить»): «А дамавік есть в каждой квартире. Вы, думаете, живьоте без дамавічка? Тока дамавічок есть добрый, хорошиий, а есть очень злые».

А за дамавічка гаварілі, шо дамавічок живе в каждом, но єсть злые дамавікі, а єсть... Так, відімо, од хазяїна завісіт — какіє хазяєва, такіє дамавічкі. А в хаті він є у каждого» (с. Пилипча), «Кажуть, шо у каждой хате должен быть дамавік. [...] Добрий, недобрий, — каму как павезе» (с. Велика Вісь).

Домовик робить шкоду, якщо «не полюбить» господарів: «Ну, чула, шо дамавік не любить... дамавік не палюбить. Не знаю...» (с. Грабів), «Дамавік — паганеє... Не, вон є й хорошиий в каго'. Каго палюбіць. А кого не палюбіць...» (с. Великий Зліїв).

Він може «бушувати» чи показуватися в хаті перед якоюсь бідною: «Ето дамавік у хату залазіть і бушує. Ну ета уже давнее врем'я, шо дамавікі були. І даже сейчас є, шо дамавік уходить у хату. Пагане. Ето шо-та такое — неприятность буде в сем'є. Чи карова здохне, чи конь, чи сам заболеєш. В селе не було такого, щоб дамавік в хате жив. Ета я чюв панаслишке. В детстві между детьмі було, шо дамавік» (с. Звеничів), «Ну отак казалі, шось там каму привидіцца, дак і кажуть — не залюбів дамавік» (с. Редьківка).

Вподобаним коням домовик заплітає гриви, а невгодних ганяє по стайні (так розповідають і про ласицю): «Ну то дамавік — буває, шо дамавік. А шо юн за дамавік... Калісь у маєй маткі ку^онь був, кабила. Так заплетала коси — дамавік той, казалі. А катрога каня ненавідіт, дак папаганяє, ну^очь. Сяде да й папаганяє, шо впатее ку^онь той. А якога — любить. То дамавік такій даже буває. Касічкі такіє. Грива, і хву^ост. Пазаплетає, як якога каня любить» (с. Вишневе), «Ну, дамавік... Ну, дамавік тоже ж... Дамавік як не любить каго... Чи дамавік у сараї — корову, наприклад, не тро... не па хлеву, дак тоже ж не ведецца хазяйство» (с. Нові Яриловичі).

Доповненням до заплітання є вилузування шерсті худобі. У цьому випадку домовика також порівнюють з ласкою: «Дамавіка чула. То ж коси плете. Ну, в кого' не палюбіць. Кого' не палюбіць, так вно'чи при'їдзе да абліже, і заплеує, — і ві його не будзеєє й бачіць. І да скаціні... Павіскубує шерць, павілізує. Каго любіць, дак абліже. Ну, я то так думаю, шо то не дамавік, а ласіца. Тая, як не палюбіць скатіну, дак павіскубує й шерць,

а як палюбіць, дак пааблізує єї, так, шо аж... Даку ві його не пабачице» (с. Суличівка).

Трапляється навіть (сс. Сибереж, Горностаївка), шо домовик нібито доїть корову. Можливо, тут йдеться про його кореляцію з вужем: «Казалі — о, дамавік, дамавік... А шо за дамавік... Ну, то калісь казалі — карову падаів дамавік. А хто його знає, шо йоно за дамавік» (с. Сибереж), «Паявлявся дамавік. А шо за дамавік... Такій звер?.. Ну, люді ста'риє, дак зналі. А мі — ста'риє — да уже пад стари'мі... А ти — савсем маладий, дак не будеш знать нічога... Не в каждом дамавік був. Па вібару. Дзе палюбіць, відно. Цеперь нема вже ні... дамавіков уже баяцца. Старіє люді ж бачилі. Ани ж уже... парасле'їшиє булі. Сасав карову. Дамавік. Малака не будзе. Да. Висасував. Не вуж, ну такое. Бувало, шо смактала карову» (с. Горностаївка).

Як правило, домовика остерігалися: «Шось гаманелі, да я вже і не знаю. Шо в хаці якійсь дамавік. А шо яно такея... Ну вже ж дамавік не на добре буде» (с. Вишневе), «Домовик — і тепер кажуть. "Ой, в мене' живе дамавік, он варушицца пасуда чи, там, стукає". Ну, каму добро приносить, а каму зло. Чогось баяцца ж...» (с. Красківське), «Казалі, шо дамавік при'їде... То всьо брехня. Даку баялися, щоб не прийшов» (с. Красківське), «Ну, це дамавік я чула, а вам не буду й брехать і не скажу, шо ано таке. Це кажуть — о, дамавій ходіть... Буває — пападеш на дамавога, дак он цебе закруціць. Смеялісь так. Шо уцекайце ад дамавіка. Шуцілі так, шо — о, дамавік, при'їдзе, паймає, дак он табе дасць...» (с. Комарівка).

Найповніше про домовика розповіли у с. Комарівка. Він начебто «у каждого свій, он пахожій вроді бі ти». Не любить бруду в хаті, особливо по закутках, де живе, не любить, коли лаються. На покуті для нього ставили солодке молоко і кашу. Пригадала респондент і початок відомої примовки до домовика: «Малачко — канешна, дамавіку. Шоб дома усе велося да усе... Канешна. Убері чіста в хате... І я малачко ставіла. На вуглу на адном. Все куткі треба, шоб булі чістіє. Треба все помить, треба все убрать, — он не любить захаро'стя. Он може уїті із дома. І нікада не вернуцца. Патаму шо як при'їдзе чи невестка пагана, чи зять, — і єму што то не панравілося... Значіт так — ти пришов у

хату, значить... Я нічо' не знаю, ну міне так як ста'риє люди расказувалі, так і я расказую. Прідзі, Богу пакланіся, і церкві пакланіся. Богу, і всім сятим падрад — Павлу, Петру... А патом — сяд на кут... Єслі тебе хтось пужає — ото дамавік. Он хоче єсці. Он хоче чістати, он не любіть гразнати. Єслі ти в хате засравса, пасуда гразна, всьо гразне, он може уїті, он буде зліцца. Тади пагана буде в сем'є. Лайка, ото разбори, ото тие разводи, — то ж усе робіцца. Шоб усьо чістає було. Пасуда, все, — а асобенна — у кутках. Шоб і малачка єму дав, і кашкі вприправку. В адін куток. Ну, де Божя Маті, де ікону держи'тє. Любєє он любіть. Тока малачко ж не пудсолуй, ти ж не адведьми ста'вляєш, шо малако саліть нада. Он у каждого свой. Он пахожій вроді бі ти. Дак ставілі малако, і кашку, і все. І думаєш шо — єслі вон сагласний, вон паєсть. І вон жїве, вон нас абєрігає. Ну а дзе жїве, — за пако'тками, за кутками. Пачему у кут ста'вляєцца, на кут? Шоб куточек був убра'ний кождий день. Єслі ми будєм саміє па сабє дамавитіє — і дамавий у нас будзє. Дамавий сам да нас при'їдзє. Ну то: “Дамавой — паїграй ти са мной” ... Я знаю ад бабушек. Ад бабушкі Уляни. То да цьога домовога».

У с. Великий Зліїв і Павлівка за місцем локалізації під пічню домовика пов'язали з цвіркуном: «Дамавік. Йон живе пад печчу в хаці. Ну, то цвіркун цвірчиць, а ми думаєм — дамавік. А цєпер їх вже нема, цвіркунов тих» (с. Великий Зліїв), «Ну, а пра дамавіка... Кажє — тихе'нька, бо он дамавік живе там на пе'чі, — а на пе'чі цвіркуни цвірчали... Ото, кажє, дамавік. То як будєш себе гарно ве'сти, дак він хараше'нька пісеньку табі гарну заспіває, і табі буде спацца добре. А як, кажє, не будєш себе добре ве'сти, табі буде тебе карать і буде тебе нічю не давать спать. Цє щє я була маленька, дак мені так казалі» (с. Павлівка).

У с. Петруші діяльність домовика пов'язали з періодом сорока днів по смерті господаря: «Було і в нас. Ось, у сьом вже даму, щитай. Дак буває, шо ж ляжєш — от, летає шось. На хатє, на чердаку. Летає, і віщить, і кричить, усяк бувало. Страшно, правда. Да нє. Нє миши... От — ходіть шось такєє, і все. І бувало такєє, шо мой чалавек умєр, рана щє вмер йон, пєтьдєсят п'ять гадов яму було. Ну дак — от, на вокна шо пакладець-

ца... Дак я, — син був, дак по'їде в сусєднєє сєло гулять, а міне щє да сарака днєй. Ідуць — тарабаняць. Тут у нас мо'гілкі ж. Дак ідуць із мо'гілак сюдою ж людзі, ідуць-ідуць-ідуць, — а я лежу. І я не магу падвє'сціся, — от, мене душиць, душиць шось такєє, і все, і с о'кан усе вбіраєцьцє, усе вбіраєцьцє — нєма нічого. На вокнах все. І тарабаниць, і тарабаниць усе. І — начє я отак завє'ртана ляжу, — душиць мене, отак взєло пєтєрньою і душиць. От. Ну, і думаю вже — канєц міне, канєц міне... А шо са мною рабілась — не знаю. Я вже прачнулася, в снє... Шє сина не було. Прачнулася — аж я в'так — в адіялі закрученє, шо ж міне диха'ннє не було, і йон стукає в вакно. “Ой, синочек, паглядзі, шо — вокна в нас цєлиє — все бацькаває шо лежала ж, — усе пабранає ж, бо усе шаматєла, пазабіралась ж тие кулькі все”. — “Да мама, нєма нічого, все в парадкє, адчиняй”. А я кричу: “Я баюся, адкривай сам”. Ну, пабуло ж цє, пашамацєла, пашамацєла і успакоїласє... І другій раз, і трєйцій раз такєє було. Пу'їдзє ж йон гуляць, приходзіць, а я баюсє івставать. І оцє ось — баня в нас була, і за банєм бочка так стаяла, навєс, усе. І міне здаєцьцє... Здаєцьцє — от, гариць шось — ну, як ото на старті стаяць... (готові бігти. — В. Г.) чорніє такіє... дамавички ото ж такіє є, — на старті стаять, і так гарить, начє усе нєба гарить, і всюди гарить, і все, і яно міне увіжаєцьцє. Я — устану ж, і в вокна, й сюди, й туди паглежу, — все на мєсті ж стаіць. А тади вже — успакоїцца, все, як було, так на мєсті й станє. Отакєє са мною траплялась часта. А шо то яно було... Якєє прівязєніє чи Бог його святій знає. А хто яго бачів, якій йон» (с. Петруші).

Почасті пов'язаний з темою домовика пошук загубленого, адже саме до нього зазвичай звертаються, коли не можуть знайти в хаті якої-небудь речі. На Ріпкинщині в таких випадках молилися, а дєхто, навпаки, звертався до **чорта**: «Ну, я читаю “Багародічну малітву” — “Багародіце, Дєва, радуйся...” І знаєцьцє, багата було такога, шо шукалі — і находиті» (с. Гуньківка), «Ну, такєє було, шо нажи губіліся всєгда. Дак треба казать: “Чорт, аддай нож!” І йон табє і аддасць. І шо загубіш, кажи — чорт, аддай. Бо я була так, шо загубіла і нож, загубіла і мєшок з травою у кукурузі, і пашлі вже ба'бі в дом, а я щє шукаю. Прішла дадому, дак міне

кажуць — *прі'деш на поле, да кажи: "Чорт, аддай міне мешок". Я прішла, так сказала — і мешок переда мною лежиць»* (с. Великий Зліїв).

Назву «чорт» фіксують приказки «*Чорт яго знає*» (також можуть сказати і «*Фра'нца яго знає*»), «*На чо'рта вано?*» тощо. Водночас як демонологічний персонаж чорт зазвичай неіндивідуалізований і входить до загального поняття «нечиста сила».

Від всілякої «нечисті» хату оберігали ікони і хрест, написаний крейдою на *Креще'ння* чи викопчений на стелі перед іконами чи на одвірках страсною свічкою [докладніше див. 6, с. 1314]: «*Це вже ж хрестіки рабілі крейдаю на ро'зі, на куту', і всяка. Ну, шоб вже сахраняв Бог*» (с. Олешня), «*Як Стра'стя було, приносилі агонь. Ну, крестіки рабілі над дверима. Шоб нечиста сіла не заходила. А патом паставлять на стол, повечерають*» (с. Редьківка), «*Ось-де крестік. (Показує. — В. Г.) На 'двірках. Захищають від всяких нечистих духів. І ад ведзьми, і ад паганого чоловіка, од зглазу*» (с. Велика Вісь).

У Чистий четвер «від нечисті» обмітали хату (подекуди «за сонцем»): «*Йшли да церкви в Чистий чацвер і — з венікам кругом хати, та, да сонца. Я сама ж — хадзіла і адметала ж. Шоб нія'ка гадаць не йшла*» (с. Петруші), «*Чістий Чатвер. Мылісь все, всьо мылі, вымівалі. Смеття з хати выметалі. Шоб чіста було, ніяка гадаць сюда не паходила*» (с. Велика Вісь).

З апотропеїчною метою маїли хату й обійстя на Трійцю: «*Ліпа і ясен. Отакеє. Ліпа, ліпа. [По підлозі] Любістік, канихвор був, м'ята, — такеє пахучее. Ну, то ж уже казали:шо на варо'тах, і на двера'х — ат всього' ж, ат тее по'гані ат разнає. Ат ве'дзьмав ат тих, усього'. Тади було так — Тройца, так се було, щитай, назавтре, а Дух — ото в недзєлю був. Ну, Дух — прибіралі ж так уже*» (с. Великий Зліїв), «*Всякими. Больш — лепеха' називаєця, пахуща. А галлючкі — ліпа. Ат нечисті. І на город насили. Осюди, в етом гароді я... Мой чалавек пакойний — дак увесь двор абставить галлючками тими. Ат нечисті»* (с. Красківське), «*Ну, щиталося, шо це всіх злих духов виганяєш із хати. Це ще моя свекруха, іще мого свекра баба, дак вони тоже...»* (с. Красківське), «*Хату? Аір. Вербу ілі ліпу. І ветками об ета, шоб ведьма, кажуть, шоб ведьма не заходила. Здєсь, на калодєу ставілось, в двор, шоб*

ета... У хату тоже. Там (на калитці. — В. Г.) у меня, дапустім, єсть і с одной, і с другой [сторони] веточки. Ліпі я сейчас ставлю. І вербу ставілі. Кагда кто шо наломіт. Па аір абезятельно хаділі. Кідали його у квартире по полу і на окна ставілі. Любістак, канихар єщо єсть такая пахучая трава» (с. Пилипча).

Як оберег троецьке гілля й освячену зелень застрикували на горищі чи ставили на покуті й уже по святах: «*А галлючкі — стрика'лі... дапустім, на криші, дак туда светее тее стрика'лі, у хаті так сахранялі. Стаяло на куту — ось у мене' й зара той букетік. Із ліпи тоже... Ахраняють ад беса, ад злих духав»* (с. Гуньківка).

Загалом перелік таких оберегів від «нечистої сили» був доволі суттєвим. Крім названого це ще й освячена верба і маковеївський чи спасівський букетики, які зберігали біля образів, окроплення хати й обійстя свяченою водою та обсівання свяченим маком тощо [докладніше див. 6].

Розповіді про «ляки» на Ріпкинщині поширені мало: «*Ну, буває — дерева скріпіт непанятна так, наче плаче. Ну, шо? Я, дапустім, нічо' не баюсь в лісі*» (с. Пилипча), «*Тади давно — булі лєса, дак ніхто нікого не лякав, усе було нармально. Цєпер страшна, а тади не»* (с. Редьківка).

Дітей лякали згаданими вже домовиком і русалкою, а також бабаєм, бабою-Ягою, «дідом»: «*Я не буду казать, не знаю. Так — маліє деткі не слухають, да кажуть — от, дамавіка пазаву, або — русалку пазаву... Баба-яга...»* (с. Редьківка), «*От, бабай тебе забере. Або — он баба-Яга йде»* (с. Красківське), «*Ну, чєм лякали? Нас нічєм не лякали... Баба-яга прійде. А ми там Бабу-ягу ту баялісь?!..»* (с. Пилипча), «*Ну то ж казали, шо там дєд такій сідіть, шо детєй забірає. Хто шо прідумає»* (хут. Підлісне с. Ловинь). Цюб діти не їли над колодязем, лякали тим, що заведуться жаби: «*Шоб не єлі над калодязем. Бо жаби заведутса, єслі єсть будєшь в калодєзь»* (с. Пилипча).

Зрідка розповідають, що боялися колись лише відьом: «*Тяпер нема такого. Нема страшконого. То калісь ведьмі хаділі, да рабілі, да такеє...»* (с. Грабів), «*Дак ото ж я ж кажу, шо баба жила' там, дак скот гонім дак кажем — се ведьма тут, да абміналі той двор, наче йдом бі'стрєнька. А яна, мо', й не ведьма була, а так...»* (с. Великий Зліїв).

По суті, про «ляк», якщо не пов'язувати з цим розповідей про відьом, зафіксовано лише одну сюжетну розповідь: «Ну, колись іше казали, шо... В нас з Петрух осе дарога, село там, дак один... а чи то він дурич, чи то правду казав, шо їхав катком... (ну, віз такий, деревяниє кальоса). Каже, їду — і як на'чало мене колотить, як стало мені страшно... Їду — аж оглянувся, а за ручи'цю шось седить і держи'ця. Ну чи це він чи правду казав, чи хто його знає. Чи чорт сів... Ну за ручи'цю держи'ця, доїхало со мною до села і десь ділося» (с. Красківське).

Вкрай прагматичні місцеві поліщуки у ставленні до такого явища як «блуд». Якщо заблудили, то «па сонцу ж я'кась апредзелялі...», «якась же па сонцу дівятса, віходят, па дераву»: «Ну, заблудіть — дак ходіть да шукає па сонцу...» (с. Комарівка), «Ну, хто разбіравса, дак с аднає' старани на дзєреві мох рос...» (с. Редьківка).

Лише у с. Ловинь зазначили, що аби не заблудити, брали з собою освячений на Великдень хрін: «Кажуть, як ідеши у лєс, дак хрєн святий із сабой брать» (хут. Підлісне с. Ловинь). Однак у більшості сіл хрону на Паску навіть не святити.

Коли загубилася й десь заблудила у лісі худобина або коли хотіли прикликати когось іздалеку, практикували гукання у комин: «І як от шось заблудзіло тває, дак гукаєши у комін єго» (с. Великий Зліїв), «Є ж такіє... Казала калісь адна — я в комин пагукаю карову (дак то ж ана слава те знала), то кажє — все астаюцца начевать, а мая дадому при'їде. Є ж малітви всякіє, шо люди калішніє знають» (хут. Підлісне с. Ловинь), «Ну, то як довго нема карови, десь пакінуть пастухі чи десь астанецца, — дак я такеє чула, шо гукалі. У в'ю'шкі тади, пад комін. Ну, от, там, як у селе ж кажуть — верх. Там же закривають, задвіжка така на том... Ну, це верх, проста верх, адкрій там толькі... А от баба мая називала в'ю'шка. Ну, там такій кружок із атверстієм, а наверх кружок кладецца. Ну, дим тудою ж ішов у комін. Ото там — там клалі лучіну, шо светілі лучіною. Дак там же тоже — дим ішов тудою ж прама йшов» (с. Гуньківка), «А, у комін... То як хтось там дзєсь далека, десь паєхав да задержався, дак кажуть: “Шоб табе там ні пілось, ні єлось, а дадому хаєлось”» (с. Велика Вісь), «Було, шо гу-

калі. Уверх, у трубу тую. А шо казали... Забула. Ну не знаю, на шо яно. Ну було такеє. Кажє: “Ідзі...” Ой, забулася...» (с. Сибереж).

Чи не найширший пласт демонології Ріпкинщини стосується теми **відьмацтва, ворожитства, знахарства** тощо.

Повсюдно на Ріпкинщині побутують уявлення про **відьом** (кажуть ведьма, ведзьма).

Запідозрених у відьомстві остерігалися, намагалися нічого їм не дати, аби ті не зашкодили: «В нас тут вазілі гаршкі. Вєзє і крічіть: “Па гаршкі! Па гаршкі!” Ну, наробіть же гаршків. Ну дак адна падашила, дак той гарша'нник і кажє: “Іді! Я табі не прадам, бо ти ведьма”» (с. Велика Вісь).

Часто трапляються бувальщини про те, як відьми, змінивши подобу, лякають запізнілих перехожих.

У бувальщині з с. Ловинь відьма обернулася «ловжє'м» (купою хмизу): «Є. І робєть. Хто знає усякіє малі'тви. Казала калісь мая мама — хаділі в клуб, а назад же ітті... Да калісь же булі ціє ж ведьми, ото ж кажуть. Да ото хата тут стаіть, да кажє, даходім ми да таєї хати, на па'ру, кажє, йдемо, — а перед намі, кажє, ловж такій — летіть, шуміть... Кажє — пралєтєв, і ми пашлі» (хут. Підлісне с. Ловинь).

У с. Велика Вісь з відьмами пов'язали ляк у подобі купи гороховиння: «Помню, покійна баба Устя расказувала, як: “Іду! Аж гара гароховая (чого гароховая — не знаю) суне! І просунула повз мене”. Ну, мабуть, якась відьма там, чи, я не знаю, хтось якийсь...»

Відьма могла «скинутись» клубком пряжі: «Ну, ве'дзьмі ж, казали. Калісь... Я вам раскажу... Калісь іше гулять хаділі мі. Ну, пашлі ж мі на музіку, музіка йграла. Клуб був, ну так вже ж гуляєма, да часу, а увечері ж ідом дадому. А місячка ж такеє, свеціць... А калісь іше казали, шо ведзьмі ходзєць. От — ведзьмі, ведзьмі... Мі ж нікому ніхто не верілі. Дак ідьом дадому... Ідуть хлопци з намі. Ну, й дайшої тут мі да аднаго' двору. Ну а й на їх казали, на бабу на тую, шо яна ведзьма. Сама сабе шота зробіць, а тади ж — клубком пад ногі. Ну, ми ішли-шли, да дашли да таго двору, а яна — із ста'ріни нам пад ногі. Дак мі як шлі — уцекаць. А яна... Хто знає, дзє яна денецца. А цєперь нема вже нічога, вже всьо...» (с. Суличівка).

У бувальщині з с. Даничі відьма у подобі kota «вплелася у ноги» чоловікові, коли той ішов святити паску: «Брату було на Паску, кот за ногу упльовся, а мене такога не було. Це гаманелі, шо на Паску як ідеши з паскаю, дак желательна, щоб не самому, а гуртом. Ну, я не бачила, не буду брехать, а такіє слухі чула, шо ведзьми ходять тади ж, на Паску іменна. То ще в церкву як ідеши. Вже як із све'ченаю паскаю ідеш, дак уже відна».

Популярним у селах району є сюжет, як відьма, зазвичай у подобі собаки, всідається запізнілому перехожому на плечі: «Матка мая калісь расказувала. Ішов бацька. Мой. І на плечи села, і сідела да самага да двара. Чуть не задавила. Скінуть не мог. Так седела. Знав, хто. Наших, — ета Гарнасталавськіє ад той ведьми. Ну, цєперь уже перевелісь. Щас нема вже ні ціх зна'харов, нічога. То раньче були старіє людзі...» (с. Горностаївка), «Пакойний дед мой був знаменітий каваль. Дак ото другій раз шо людям зробить, дак йон і віп'є ж, було. Дак бувала, шо, кажа, і на плечи накіда'лася. І бувала, шо... через мост там праходіш, — і веде в воду. А то, казав раз, — отак накінулася на плечи... Я, каже, за руки схватів да кажу — я тебе сейчас... Дак прасілася, каже, — “не кажи ж”, — вже ж узнав, хто... Дак тади вже зналі, все село. Дак казав, прасіла — не кажи нікому, я болей не вилезу. Булі такіє в нас в селе. А дед казав, шо сабака наче так на плечи накінувся, дак йон отак вхвотів... у б'елом... — аж не сабака, а женціна. Дак прасіла — не кажи нікому, я болей не вилезу. Ну дак тади ж уже багата хто падмечав, і зналі. Седіть на дереве, а тади... То ж їм, кажуть, нада такеє рабїть, бо яни ж уже грешніє. Усякіє були люди калісь, теперкі ж нема такіх уже» (хут. Підлісне с. Ловинь), «Калісь баба расказувала, шо були такі люди... як вони називали — ве'дьми да ведьмаки, — шо, каже, гоницца за табою, і пли'гне на тебе'. А за хваста як піймай, дак вана таді, каже, превращаєцца у людину і каже — пусти мене... Челавеч'їм голасам каже: “Пусти мене, пусти, не тримай”. Так расказувала калісь. Ну, от, чи в ката, чи в сабаку, чи отаке в шось. Як папрасилась — відпусти — дак вана спригує і зникає. А було таке, каже, шо таді уже, як сільна прити'сне його, дак превращаєцца у челавека. В того', шо тут і живе між їмі» (с. Павлівка).

Як і повсюдно в Україні, за відьмами насамперед визнавали відбирання молока, видоювання чужих корів: «Сьо'дня, каже, карову ведзьма падала, нема малака» (с. Сибереж). Для цього вони також «скидаються» свинею, телям, собакою чи котом: «Ведзьми були калісь. Ведзьми були, хаділі каров даілі. У кога ателіцце карова, дак доіть, дак тади карова портіцце вже. Такіє ба'би були ведзьми. Зробіцце ведзьмаю да й ходіць. Дак калісь у майой маткі було свінне, пару⁰сне, с парасятамі була, дак брат їє ішов із гульні, не знав, шо у неї свіння, дак думав, шо ведзьма тая. Дак він папавіє єє в хлев'є, дак ана і парасята паскідала. Дак тади да маткі пріходіть, брат младий, да каже: “Я в тебе в хлев'є ведзьму папавіє”. — “Ай-я-яй, — каже, — дак ато й худо'біна паскідала парасят”» (с. Вишневе), «Да нехай яни паслепнуць, тие ведзьми... Се здумала — було: там, на хутари, дак бабка адна, так усе на єє... І цєперь хто здумає, дак каже — он тая по'йдзе да каров да у кого шо здоіць. І чутно', шо доіць. Дак адін дзядзька узяв да паймав да хацев руці паадсекаць. Такий разговор був, давно-давно, послі хронту» (с. Задеріївка), «Тяперь ведьом няма. Калісь були, казалі. Ну, розказували, шо якімсь чи телям робітсь, чи парасям, то шось робіть. Да таке воно. А тяперкі ведьом нема. Та калісь такіє гаманілі. Ну, шо рабіліса на ведьмі, і такімі, і такімі були. А тяперь їх няма, і ніхто нікому нічо не робіть. Тут уже няма каму шо рабіть. Уже сяло змерло, людєй няма» (с. Грабів), «В любій дзень може'. Захоче: пойдзе і карову відаіць, і перекінецца сабакою, і... з єю не нада було стречацца. Яна плахая людзіна була. В образі чалавека, да рабіла с ночи паганає» (с. Великий Зліїв), «Казалі. І кати' були, і... Чи людзіна перетворувалася на ката, чи Бог яго знає, ну таке я чула. Чула, шо лавілі... Зловець, наче людзіна яна — кошка астаєцца... Шось таке... Расказувалі сєє» (с. Петруші).

Поширений сюжет, як відьму, коли та перебуває у подобі тварини, калічать, а на ранок пізнають таке саме каліцтво на жінці з села: «В'опшем, я не знаю, но расказывалі так бабе, тады ж не було ні телевизара (тяперь усе ж пастиркаютса й стырчат ку' телевизара целыми днямі). А тады шо — збереться баб штук сколькі — і брешуть, шо хто умеє. Языкі чешуть свай. Ну'к

расказували, що були такіє ведьмы, що перероблювались і на собак, і на шо хочеш. Казали, шо на сабак і на шо хочеш, може і ката зраб'ється. Було, шо сабаці. Паймалі, да атрубалі. Пріходять, а дівка без руки...» (с. Велика Вісь), «Ведьма, да й усє. Вреділа людя'м, як захоче. Дак і худобі ж. Худобі може зраб'ить так, шо малако, як падоїш, прінесеш свежає, паставіш на стол, а малако уже скісло і бежить. І не дає і малака тади карова, і всьо. Такій разговор був. Шо вреділа, дак атрубав лапу, а аказалося — рука. Ну, мож, кот чи хто. Лапа ж була, а не рука» (с. Редьківка), «А казали, шо адна прішла і даїла, дак атрубалі руку. Аж назавтре — сусєдка без руки. Ну, в хлеве застав. Чи свіння, чи сабака... Сабака. Сабака, каже. Дак сабаца лапу атрубав — аж ідзе назавтре сусєдка с рукою с атрубанаю» (с. Великий Зліїв), «У нас баба жила, і садок у їє був, ну й хаділі ж кралі уже да єї. Так ана, баба Прося тая, вішла ноччу, ну а ме'сячка ж так, дак ана бачить шось такоє, і палкаю чи чим шмаганула. А назавтра баба адна забалєла, ну да й кажуть, шо Куліна ведьма. І тади й пашло. Забулася я, чи сабакаю, чи чим ана була. Да ана на назі й ударила єє» (с. Нові Яриловичі), «Ну, булі ж ведьмі. Кагда-то гаварілі, шо ведьмі билі, шо і встречалі, і на плечі людям саділісь. Но я сама такого не іспитивала нікагда. В школу хаділі, так хлопци ж пугалі на кладбіщи. Тади возлі кладбіщєй на кресту ото куріть начнут, а девчата ж піцтять, візжать, тікають, — хто куда біжіт. За тих ведєм розказувалі, шо села якась — сьо мне расказувалі — шо йшов мужчіна і — на плечі. А он, значіт, за руку, і адцяпав руку. А аказалося — ведьма — женціна. Патом обнаружілі, шо без руки. Где рука? О, ну та ж на сабаці перекидаліся всьо. Былі у нас тут такіє. А как ано, я вам толком не расказу. Ці, хто по-старше, так...» (с. Пилипча).

Різниця у якості молока від різних корів справді може бути доволі суттєвою, тож зрозуміло, що малу жирність чи ситуативну відсутність молока найлегше було пояснити саме діяннями відьом: «Вы знаєце, шо Господь єво знає. Я, як прішла сюды, дак былі каровы, — давалі малака багата, а сбору савсєм не було. Ложек две-трі скінешь, дак, счітай, масла ніколі не скалатілі. Патом, уже свєкрухі не було, я.... карова шось забилась, ми здалі, і взя-

лі сябе тялічку. І вы скажіць, — уже такая была карова! Вось ана, я на єє любуюсь! І малака парадашна давала — літров васемнаццять, як ателицца. То пятнаццять. І сбору. Уже ж я всягда на-калачу і масла, і натаплю, і хватало. А то — як под заказ. І шо воно такоє — Господь єго знає!» (с. Велика Вісь).

За відомостями зі с. Великий Зліїв, перед тим, як відібрати молоко, відьма начебто ховається у хлівному стовпі: «Ведзьма, кажуць, ана у калодзе сєдзіць у якоїсь. Чи ля хлева, чи в хлеве. Мов, у ставпу'. Ведзьма, каже, із калоди вілєзла і карову даїла. Ну, сталпи ж калісь у хлеве рабілі, пу'дпіркі разніє».

Трапляється, стверджують, що аби «забрати» молоко, відьмі достатньо просто глянути на корову: «Були такіє басні. Шо хтось подивився на карову і малоко прапало» (с. Звеничів), «Ето було шось. Но давно. Ше, може, дєд разказував. То каже — ета переадевалась да каров даїла, то нападала на кагось. Ну було. Ну калісь верилі в хімараду ету, в ведьми. Було, шо подівілась на корову — малако не дає» (с. Звеничів).

Також відьма могла зурочити поглядом тільну корову, жеребну кобилу, поросну свиню тощо: «Або — пра'їде, от, кабіла лаша родіть, було такеє у нас, давно... І сьо отак — прайшла бабка, і всьо. Толькі паглядзєла — і кабіла здихає, і лаша здихає, і всьо... То такій — привйов за коси, каже — голуву атрубаю. І ана прайшла три ра'зи — і кабіла встала, і лаша встала, і всьо нармальна. У селе в нас було такеє» (с. Комарівка), «Дак уже як карова цєлицца, дак уже там стєрагуць, шоб не було ведзьми тоє. А пабудзє — дак уже ж малака нема добре» (с. Вишневе).

Могла зурочити коня за роботою: «От і дзєду було маєму': ку⁰нь... дзержав, — дак тоже, вйоз гной і — стаяла на хвортци — толькі падивілась. Йон адвйоз гной на гарод, скі'дав, назад прієхав, а вже другій раз — конь закульга'в і на ногу не став. І мусілі тоже шептуху звать. Шептуха пашептала — тади конь пашов. От, памагаєцца, шось же люди знаюць» (с. Олешня).

Глянувши у «таку мінуту», зурочити може й звичайна людина: «То такая мінута буває, а хто калоціць, дак мо', в каго такіє вочи є, — дак уже ж як калотіш масла да хтось іде, дак таго не нада

рабіть. Бо така мінута падскакує, і шось може з каровкою зрабіцца. Сматра в каго' якіє вочи. У хаці калацілі, а хтось у хату за'їде, дак люді ж хаваюць» (с. Вишневе).

Появу в молоці крові часто пояснювали тим, що під коровою перелетіла ластівка, водночас пов'язували це і з відьмами. Найчастіше у такому випадку молоко поступово здоювали, вважаючи, що «воно перейде само»: «С кровью? Рассказывала мама, од чево. То ж ведьом касалася — шо це ведьма шось зрабила. Парасяті виллют, той, з кровью, да й...» (с. Пилипча). У с. Ловинь, коли корова починала доїтися з кров'ю, швиденько здоювали молоко і виливали його на дверні петлі (на петні'к): «Мне калісь саветовалі, було такеє, дак каже: бі'стренька падой, і ось як двері адчиняюцца, на петні'к ізразу вісипай бі'стренечка, да, каже, перестане. Шоби бі'стренечка, шоби бістра прайшло» (хут. Підлісне). Так само і якщо траплялась інша шкода людині чи тварині, їх треба було змити водою «від себе» і вилляти її на дверні петлі: «Если нічога не знаєш, ні малітви не знаєш, нічога не знаєш — от, ведзьма зірну'ла — у цебе' парася прапала... Идом — бачім — крутіцца адно парася (Поміж нами була такая людзіна). Стаіць свінарка: “Ой, шо це рабіць!..” І друге'є — оттак крутіцца, крутіцца — і здихає... “Ой, шо це рабіць, це ведьма, верна!..” Дак мене баба учила так — ідзі набери вади у калодязь, отак ад себе'... Тади кру'кам набіралі — і тади у ведре набери ад себе', кружкаю. І — віддзі і в петні'к віллі, туди, дзе варота, дак туди віллі. Петнік, називалі, дзе варота адчиняюцца. Я кажу — ідзі рабі в'так. І яна так, тая людзіна, пашла... Дак троє прапало, а шестера круцілось, дак троє атишло. Дак яна каже — ти шептала, чи шо? Я кажу — ну, мене баба отак паучіла... І даже і сам, если табі плохो, шо чувствуєш, дак вади так набери і тади так ладонею отак умійся. Шоб не оцім, а отак. Ад себе'. Шоб з себе' зміть наче, все ад себе'. Дак отакее було» (с. Великий Зліїв).

Здебільшого, якщо відьма відібрала чи зіпсувала молоко, якщо корова не давала подоїтися, якщо її «дуло», якщо на неї хто не так «подивився», — зверталися до «шаптух» (про них ітиметься дещо згодом). Водночас про певні захисні засоби знали й самі.

Низку оберегів від відьми і «лихого ока» використовували при першому вигоні корови на пашу. По-

всюдно для цього використовували гілку освяченої верби (вербі'нку, ду'бчік, лазі'нку, ро'зачку), яку відтак могли покинути на місці випасу чи знов застрикнути у хліві біля стійла. Часто корові на вигін давали шматок паски чи хліба з освяченою сіллю, окроплювали її свяченою водою; клали на порозі хліва, аби переступила, косу чи сокиру, ключа, замок, ткацький нит, червону стрічку (докладніше див. б). Хто знав, промовляв ще й відповідне замовляння:

— «Віганялі, калі трава наросте. І віганялі ж карову абезательна светим дубчікам. “Іді, каровка, в че'реду, Божа Мать папе'реду. Вадічку папівай, травічку з'єдай, а челавека-ябеду нагамі падбівай”, — якась так. Первий раз віганялі, дак абезательна бралі ж сухую пасху свецьо'нну, акрайчік той, бралі з сабою пасху, вже ж там да'лі йой, старалісь, шоб ана з'єла. Те светее шоби з'єла» (с. Гуньківка);

— «У має віганялі, не на Юр'я. Ну, якась же казалі... Чи то матка пакойна казала, чи се я ад людзей вже чула... Дак віганяєш вербічкаю, і в двер'ах чи у варотах, там, кладош — чераз красну ленту перахо'діла, шоб ішла дадому, шоб кров не нападала. Так казалі. Я таке рабіла. Ну, шоб кров не нападала. Чи ат людей, чи... Кров — ну, є ж таке, шо... на скатіну, щитай. Забалее ж уже ана, і шось в їїє... Як кажуць — чи при'мавка, чи шо. Шоб не зглазілі. Приказувала: “Ідзі (там, називаюць на ім'я), пасісе, назад вернісе. І малачка ж прінесі хазяйци...” Ну, приказувалі» (с. Петруші).

Коли брали у когось молоко, то щоб «не зводилось», віддаючи банку кидали туди шматок хліба, іноді присолений, чи саму сіль. Господарі віддавали цей хліб корові: «Хлебца всегда в баначку положаць. Шоб було малачко в мене' вело'с» (с. Олешня), «Малако насілі на капейку. В банку кусочок хліба кідали. Патом его каровци оддавалі» (с. Задеріївка), «М. К.: Хлеб у банку, і су'олькі. Шоб було добре і хазяїну, і таму, шо бере. Н. К.: Каровци хле'бец давалі. То каровци хле'бец — за малачко. М. К.: Банкі не аддаюць пустое» (с. Сибереж), «Дак то ж як баначку аддаєш, дак як нема в тебе' хлеба — старіє люді казалі — су'олькі всип трошкі. А для чого' вже... Ля чого' хлєб, ля того й су'олька. Дак стали' бралі — дак нічога. А хлє'бец, хлє'бца — дак каровци ж аддай. Дак

і су^оль так сама — як поїш, дак аддай каровци» (с. Вишневе).

Для охорони від відьом прибивали над дверима хліва підкову «ріжками» донизу чи закопували її «по ходу» перед порогом: «Падкова у нас вісит прібита» (с. Красківське), «Шось таке в мене було, дак баба адна пасаветуваля — падко'в коньській на хаду' тут закапа'ть у хляве, перед парогам» (с. Даничі), «Чи даїлі яни, чи шо яни рабілі: каже — ведьма малако забрала. Хто зна, шо рабілі тади. Он, вешали падкову. У мене і щепер на хляве віся'т три. То хазяїн вешав. Мо', калі найшов, тади й павесів. Отак-от нада, уго'ру рагамі не нада. Я казала сину — у мене' ж ні карови, ні каня, дак забери...» (с. Великий Зліїв).

Постійним оберегом у хліві була гілка освяченої верби: «Мі ве'рбу святілі, дапустім, дак пасве'тім — і у хляве застиркно'м. Карову паглядім па спінци, так — сюди-туди, наче хрестом. І тади застиркно'м у сараї. Ну, шоб добре було. Нічога не приказувалі, а паглядім карову так три ра'зи па спіне, хрестом, і — вербічку тую... На сте'ну, так, шоб на стене вана була» (с. Комарівка).

Захистом від відьми та «лихого ока» були також страсні хрести, обсіпання освяченим маком (теку'н — с. Ловинь, цяку'н — с. Даничі, цєку'н — с. Горностаївка; віду'к — с. Великий Зліїв, віду'х — с. Петруші): «Я знаю, шо в Алешні у мене радня, дак на Паску пасветіть і іде в хляве хрести паробіть, ото де дверь, і в хаті паробіть. Ну, макам то абсевають, абходять. Светим. Асобенна тим маком, шо текун, шо асипаєцца. Ну дак то ад паганих людеї пасипають і в хляве, і осьо в двор шоб як заходіть. А як уже нема текуна, дак можна і прастим макам» (хут. Підлісне с. Ловинь), «Абсевалі каторіє. Тади, як светілі паску, дак і мак светілі і абсевалі сарай» (с. Редьківка), «Ну, то мак, казалі, помагає той цякун. А цєй, шо свецяць на Макавея, дак сеюць уже цім маком. А той — як уже шепчуць чи худобу, чи кого... Цякун нада, сам сеєцца. Веєр шалюга'є, і асипаєцца, — дак то мак-цякун...» (с. Даничі).

У с. Горностаївка виявлено й відповідну примовку при посипанні маком: «Ета в нас булі раньше ведьми. Жи'ла-от Гапка Амелькава, жи'ла Проська, — еті кралі малако, правильна. О. Еті зналі. Ма-

кам све'ченим паси'паць. От, на Макавея све'цець мак, да ім... “Як мака цьога не паднять, так адцюль, з корови цєї, нічога не взять”. Цєку'н».

Дієвим засобом проти відьми, за відомостями зі с. Гуньківка, був кілок, яким доточували стовпець плота: «Рказувалі ж. Шо ведьмі, там, да все... І вже ж хаділа, мол, даїла каро'ви. І теї ведьмі нічим не пападеш, толькі треба той калок, шо калісь же булі плетні'... Ну, дак кончіцца ж калок той, а ще плетє'нь далее ж, — дак дабавляють туду калок другій. І от тулькі тим калком може'ш папасць ведьму. Тим, шо натачилі, да. Ну, калок в калку».

Зовні відьми не вирізнялися, тільки у с. Великий Зліїв зазначили, що жінка, на котру думали, що ведьма, мала певні фізіологічні особливості: «Жила оце, дзе я живу, баба. Дак було наче отаке... Нарасць на затилку. Дак на єї ведзьма — казалі». Водночас розпізнати їх можна було на Великдень: «А, такеє було. Рказувалі, шо як хреста знімають [на Паску], дак ани стараюцца... двери закривають в церкву, а на карідорі, щитай, уже ж як ізниму'ть хреста, правілось, дак за замок брались люді тие. Ну, наведено ж, шо вредіт тади усім. На то ж і ведьма» (с. Редьківка). Відоме на Ріпкинщині й уявлення про те, що під час служби Божої (на Великдень) відьма намагається смикнути священника за ризи: «Я, один раз так получілось, шо трошкі рукою... Ну, не нарошна. Сказали, шо так не можна» (с. Велика Вісь), «Казалі. Шо бачилі — адна жєнщина патягла батюшку за ризу. Дак а чога, я не знаю» (хут. Підлісне с. Ловинь), «Бувалі такіє, шо вже ж варожкі сіє, шо зналі, дак стараліся вже ж папа за різу. Цєє я чула. Ну, я не варожка, не знаю» (с. Олешня).

Умирають відьми важко: «Ну да, яна шкоду робіть, дак умірає тяжко. Як Бог дасть єму вмерті, так і вмірає» (с. Вишневе).

Під час їхньої кончини кояться дивні речі: «Лежала я в бальніци, дак лежала бабка. Вечний пакой і Царства, канешна, небеснає, шо здумує єє... Дак лежим у палаце, — а ана ув адіночци лежала, сама. І увечар седім, гамонім же так у палаце, — чуєм — бу'хнуло. У той палаце, ув адіночній. І — сцєкло пасипалось. Ми чуєм, шо сцєкло пасипалось. Я кажу — ой, пу'їдем да баби да Ліді, пабачим, шо там таке. Чи мо', хто пужає єї, чи

шо вано такеє. Калі мі пашлі туда, да бабі в палату, аж баба — лежить, із кравати упала і лежить ніц. Я — да акна — акно цєлеє. Нічога не пасипались ши'бкі, а так показалось нам. Шо ши'бкі пасипались. Дак ми давай ту бабу падимаць, а ана гамо'ніць, — і ми не панімаєм, шо ана гамо'ніць. Дак ми пазвалі медсестру, памаглі палажиць бабу, і так на том ано і кончилась — баба жила'. Назавтра пазванілі дацце' у Неданчичи. Дак дачка приехала туда да єє. Вона так ажи'вела наче, і нічога... баба... Калі аж — женщины разказують — шо тая баба знає шось паганає. Дак ото такеє случілася із єю» (с. Комарівка).

Щоб полегшити собі смерть, відьми перед кончиною намагалися випросити прощення у тих, кому шкодили, а також «передати» відьомство, яке черпали з так званої «Чорної Магії»: «Чорну Магію читають яни. Є кні'жкі такіє, Чорна Магія називаюцца. І яни читають, і цє яни робецца такимі людьмі» (хут. Підлісне с. Ловинь), «Дзяжко вмирають, да. Була в нас одна такая, шо Чорну Магію читала. Мучиласе. Шо каму рабила, дак приходіла і ізвінення прасіла. Не знаю, ну, чуть — чула, шо шось зривалі, шоб ана скареї вмерла» (с. Олешня), «Казалі, шо передає. Ну вже ж чужому не передає. Мо', чи детям, чи внукам» (с. Нові Яриловичі), «Камусь же, верна, переказувала сває...» (с. Великий Зліїв).

Щоб припинити важку агонію, зривали у хаті відьми потолочину: «Дзяжко вмірає — дак то ж уже пагане рабіла. Дзесь там прабівалі у хаці до'ску. Не вмірає, пака не сарвалі, тади вме'рла. Ну, в нас тога не було» (с. Сибереж), «Ну, шо разказувалі. Шо було такеє, в нас умірала баба, дак ізривали столю у хаці. Ну, шоб умерла» (с. Нові Яриловичі), «Чула, шо мучіцца будє да тіх пор, пака не сарвуть паталок. Дак сривалі паталкі, і тади вже ж йой пальо'гшає» (хут. Підлісне с. Ловинь), «Мучілася, покі не вмере. Да бувало, да. Шо зривалі столю» (с. Редьківка), «Усяк є. Єсть тая, шо знає, да вмірає, дак не вмірає — дак на столі дерку зривалі. Шоб кончиласе» (с. Петруші), «Ну, то був такій разговор, шо каже — сарве'ть до'ску... Там, у хате, яна сказала, доску рветь, а то не умру. Дак зривали» (с. Мокрі Велички), «Тяжко вмірають, дак раньше столю зривалі, паталок. Шоб бістрєє вмер» (с. Звеничів), «Сто-

лю зривали у нас, знаєте шо... Отут баба жила', ну дак будь-то би казали, ведьма вона. Ну дак вона — умирає нада їй, а вона — не вмираєцца їй. Ну дак зривали столю. Таді вана вже кончилась» (с. Красківське), «Канєшина, тяжка. Як трудна йой, дак прабівалі... Цє ж теперкі вкиданіє столі, а калісь толькі столя, да шипаре'хія пазамазувалі, — дак тую сталіцу прабівалі, шоб єй льогшей було, шоб яна бістрєй умерла'. Шоб не мучілас так» (с. Вишневе), «Гаманілі такеє — одной бабе [столю] нада зривать, да не зривалі — так умерла» (с. Грабів), «В паталку протєє ж... столю» (с. Гуньківка), «Ета у нас адна умірала. Ета Проська. Ета зривалі паталок, шоб скареї уме'рла. А то — не канчаєцца, і всьо» (с. Горностаївка).

За відомостями зі с. Комарівка, у таких випадках виривали з «трама» (зі сволока) кільце, на якому трималася колиска: «Дак то ж як ведьма цзя ж уже... Дак я бачить не бачив, ну чуть чув такеє. У нас — кальцо — називалось, у траму', ото калісь, як еті цєплялі... каліскі ж ціє. (Каліска була такая, із начовак: тут веровкі так ішли, ну, як качєля). Ну — кальцо сарвать, і вана тади вже — умирає. Ілі, каже, нада столю сарваць, ілі доску дєсь якуюсь».

Згідно з варіантом зі с. Сибереж, пришвидшувала кончину й покладена під голови «смертельна» одежа: «Клалі адзе'жу, тую, шо на смерць адзею'ць, дак клалі пад голаві адзежу цє: чалавік, там, чи женщина — гатова умирає, да страдає, ніяк не скончіцца, — дак клалі адзежу, ту, смерце'льну тую».

Радикальний варіант виявлено у с. Горностаївка. Відьму начебто треба було «праштирхнуть»: «Хто ве'дзем знає, — дак сипалі і делалі шо хатєлі... Ведьма довга не вмірала, мучілас. Пракалувалі єє. Калолі. Ну, чим... Чи ві'лками, чи чим... Ну нада було праштирхну'ть єє, да тади... Хазяїн давжо'н. Я ж не пайду. А ведьма мучіцца, значить, нада єє прикончить. Шоб не мучілас. Єни й цєпер є, людзі такіє. Толькі мі їх не бачім. Прабівалі, шоб праштирхну'ть єє. Такеє було».

На смерть, на похорон відьми зривається злива або буревій, вихорить: «Ну, як несут, дак да. Як уже ана вмере і несуть хараніть, дак тади схажуєцца така хви'ща чи ветер такий, якщо лето. Хвища цє снег» (с. Редьківка), «Калісь казалі — як

ведьма умірає, так крутіт такеє [вітром]. Ну, я не знаю» (с. Грабів), «Ну, буває всього'. О, — каже, — то бедо'вий — бура якая. Поки захавают, дак ветер, дощ такій. Захавают — утіхне. Кажут — такій паганій мужчіна, чи жєнщина, дак такая й пагода яму пагана» (с. Сибереж).

По смерті відьми та відьмаки можуть нібито ще «ходити»: «Єслі ведьма — буде хадіть» (с. Гуньківка). У такому разі убивали їм у могилу осикового кілка: «А то — ноччу, каже, ходіць. Дак калок асінавій забівалі» (с. Петруші), «Іще й умре, дак у єї на магїлі асінавій калок забівалі. Шоб не вілезла. На магїлі. На мо'гілкі пу'йдзе і хтось калок заб'є, бо яни, каже, і послі смерці вілазець. Умерла, каже, ведьма, дак онь калок хтось забів» (с. Великий Зліїв), «Да разговор же такій я знаю, шо каже — ходіт ноччу із того' света і — дадому. Дак треба забіть, каже, асінавій кол в магїлу, шоб не хадів» (с. Мокрі Велички).

Серед нетипових розповідей про відьом із Ріпкинщини варто виокремити легенду про закладте озеро у с. Велика Вісь: «У нас даже у Сибережи — на ту сторану дарогі. Дак у Сибережи було апісаня у церкві даже. Шо тут оце в нас, як... да там балота. Там, дійствітельна, такіє балота було, шо... Там асака расла, ачарот. Ну, дак казалі, шо, пісалося, шо було велікеє озеро тут, і ведьміна дачка втапілась. Так ана уштаркнула грабьонку, закліяла. Тоє озеро вісахла, да всьо». Деццо вирізняються на загальному тлі й відомості з цього села, начеб до відьми прилітали шматки золота: «Но я знаю, шо... рассказывалі, шо... там соседне село, дак, значіць, була ведьма такая, шо йой прілеталі целые кускі золота. А дєтям єє не було ніяка ад тога. Во!»

Порівняно часто згадують на Ріпкинщині про **вовкулаків**. Здатність обернатися вовком чи іншою твариною здебільшого визнають за відьмацтво. Водночас, як зазначають, вовками люди ставали не лише через своєрідну природу чи з власної волі, але й унаслідок якогось прокляття:

— «[Вовком обернутися] Да, шось таке я дзєсь чула. Ну це ж ведьми, це ж зв'язанає з ве'дьмами оуєє все» (с. Гуньківка).

— «Казалі — обаратні. Тутакі превращаліся і в вавков, і в свїней, і в шо хоч. Усьо рассказувалі. Жилі' старшіє люди када-то, і превращаліся. Шо

було — і в свінню усяку... Дак он же довжен быть обаратнєм. Он же вже у краві'. Ага, вон у краві', вон проста так не зробіцца. Он становіцца обаратнєм, ета у краві' шо-та заложенає. Або — зроблянає. Можна ж єго атрабіть. І в вавков превращалісь, і...» (с. Комарівка).

— «Дак то такеє було, да іще да мене'. Шо... Бо дражнилі Вовкам. Віктар Во'ввав. Та кажуть, шо його дєд цеє рабів. Перекідавсь. А тади хадів, дак дадому єго гнали... Дак — чи яно було, ну такіє рассказы я знаю. Ну, увечарі — вєє па-вовчи, каже. Вон шкоди не рабів. Ну главне, шо — на вовка ж вот... Це такеє зрабіцца, дак це дурне, я в це николи не верив. Ну казалі, шо єму так пасавєтувалі зрабіть, он так зрабів і перевернувся вовкам. Шось курдика'всь, як он там шо рабів... Чи через голову, там, ілі... Чорт йо' знає. А мо', то так на вовка перевернувся, шо кажух навіварат адєне — да і вовк?..» (с. Мокрі Велички).

— «Чим хоч скінецца... А то ж — вавкулакї хадзілі. Мі отам-о в Умньо'ві булі, калісь на рабоце я була на таргу'. Дак село там Гля'дзін, дак казалі — тут ходзіць вовкулака. Був, значіць чалавек, а шо з їм зрабілася: чи пракляцьє якє, чи шо, — шо він став вовкулака. Такіх баяліся. Вовкулака, ка', ходзіць отут-о. Яго зрабілі. Шось за пракляцьє на йом було. Дак вовкулакї... Хто його знає, ну казалі... Ми хадзілі через лєс на работу, дак казалі, шо астарожна ж, не йдзєць па адной, а йдзєць гурто'м... В Умньові на таргу булі... Мол, вовкулака тут у Гля'дзіне ходзіць. Я не знаю. Казалі, шо із його' можна віцці, да толькі шось треба рабіць. Йон сам нерадий був. Ну, таке шось: і чалавекам буває, і вовкам буває. І може' загризці. Іх баялісь сільна, вавкулак. Нє йдзєць, каже, лєсам...» (с. Великий Зліїв).

Уявлення про вовкулаків підживлювалися і реальними прикладами з життя: «Булі в нас... Баба такая була. Переадєнецца — да как вовк. Дєтєй пужа'ла. У садок лазілі па яблачкі...» (с. Миси).

Наближеними до теми відьомства є розповіді про різні прояви чарівничих «знань» узагалі.

Людей з надприродними здібностями зазвичай називають **зна'харі** (у жін. р. — зна'харкі, знату'хі), зна'юцьє лю'ді тощо. Лиху людину можуть називати гадю'ка. Трапляються й інші означєнєя: «Дак тая баба — о, то баба з но'сам! Тая баба добре знає»

(хут. Підлісне с. Ловинь). Такі люди калдують, роблять (де'лають), варо'жать, роблять при'хаци, при'мхи, при'кме'ти, при'ме'ри, хи'мереду, знають всілякі при'чти і при'мавки.

Стосовно себе, то відмежовуючись від тематики чарівництва і наголошуючи, що вони вже іншого покоління, респонденти, як правило, оперують такими фразами: «Ми такого не рабілі. То ведзьми таке рабілі, а ми нічога не знаємо» (с. Даничі), «Ми такого не калдуем. А то — люди старінніе були. Калісь маглі такеє у калодезь засипать, шо ти нап'єся і завтра по'їдеш рачкі. Ну, люди різніе були...» (с. Комарівка), «Хто робить — нехай сабе заробить» (с. Комарівка), «Ета якіє ведьми такі, знаючіє люди, дак тие... А як я нічога не знаю, дак...» (с. Горностаївка), «То, мо', такіє, шо зналі, знату'хі такіє, то, мо', таке рабілі. А мі такіє дурніє, шо не зналі нічога» (с. Комарівка), «Не знаю цього'. Може, дзе такіє при'хаци й були...» (с. Олешня), «Це тіє ба'би стагодніє, дак ціє вам...» (с. Олешня), «Тут-ось баба живе із дівяностиа трецього году, дак яна, мо', болей при'чтав знає» (хут. Підлісне с. Ловинь), «При'мхав таких в нас не було» (с. Красківське), «Хто панімав. А як хто баран...» (с. Редьківка), «То не знаєш нічога, дак шо рабі, шо не рабі...» (с. Даничі).

У певних випадках знахарство сприймають винятково негативно, як відповідник відьомству. Зокрема у с. Комарівка згадали про так зване данне' (тобто «те, що дали»), зазначивши, що засторог від нього особливо варто було дотримуватись, п'ючи при колективній okazaї чарку: «У мене' адін дед, Иван, ета он мнє дваюрадний дед, із Бо'рак, ета радам, — он міне сказав: “Ти, Галя, ніякіх ве'дьям і нікога не баіся...” Прігласілі, ну дак я ж узьяла да чарку і випіла. А он каже: “А як ти це, Галя, п'єш? Госпаді...” А я ж цього' не знала. А он і каже: “Ось румка, ось мізінний палец пастав і падзержи пріне'сеннає, пада'нає, — всьо...” Так у мене вже не раз, у мене десеть раз чарка лопалася. Ана руці не трогає, ана разламлюєца, і всьо. Дак ета дед міне переказав протіядіє, ад гадюк. Дак шоб ві зналі, шо в нас гадюкі єсть. І ото — з якою гадюкою не п'єш, а ана накалдує там, наварожить, — а отак на мізінец... Ти так не подавай віду, а все одна — на мізінец до'нешка... Ета не хи'мереда, а ета данне'. Ета ху'жшєє химереди. Ета хужшєє, хлоп-

ци. Чарка — і дно як-ось віреже... (Так вже відьом, кажуть, мало... — В. Г.) Мала? Онь Славутич увесь кішиць гадючникам. А ви ка-ажєє... Усе чиста знаюць. Усе. От. Я — нічога не взяла, кромє — ад дєда — я вам паказала. Мене з Рудні дед передавав: і данне' давать, і все, — я не взяла. Бо я не хочу. Це міне з чертямі знаци? Міне з гадюками? Міне з вужа'мі? Нащо'? Я лучче єго переступлю'. А тут хватає таких... І ото маладзєнька будє девачка з вамі гаварить (я каждую знаю), — і ана уже то... А я толькі — ото пратіядіє ад іх, і всьо. І се детям свайм учу — нічога не берєць, на чо'рта вано, нащо' вано на душу сваю светую брать... “Пріне'сеннеє, пада'ннеє — хай з табою астаєцца”. Сам сабе. І всьо. І больше нічога. Тут адно слова. Або отак — ти пастав проста мізінчик і гледзі прама в глаза челав'єку. Ну, глаз не бойся. Бо уже, єслі ано пріне'сеннеє, он будє апускаць глаза. Тот челавек. Може тада чарка не трєснуть. Но ти, пакуда он не апустить глаза, не пей. А єслі он апустів глаза — пей смєла. І воно вже не яд. Ета мене сказав мой дед, із Борак, ета дед дваюрадний. Он був такій старажил, он знав багата чога. Вон і ад тих гадзюк знав...». Варто зауважити, що термін «дання», загалом характерний для Полісся, на Ріпкинщині виявлено лише у с. Комарівка.

Знахарки чи відьми могли підкинути на обійстя хі'мороду (чари): «Дак це адін одному' хі'мороду кідають. А шо за хіморода, дак я не знаю. Шось уго'ртає в трапкі да подкідає, шоб забрав, чи шось такеє. Ну було, було такеє. То — яйца подкідали. Дак на лапату да одкідали. Ето на'балыш яйца» (с. Звеничів), «І казали, шо за... шо підкидують яйца. Ну, дак макам обсіпали, святим макам. І сіллю. В нас такеє освяченою» (с. Велика Вісь). У с. Комарівка трапився такеє термін падкла'ди, яким позначали предмет, підкинутий на «химороду»: «Тут багата людзєй не скажуць вам, шо клалі. Бо клалі падкла'ди... Дак ета да старішєх людзєй. Ані ще знають. Ані папередавалі уже давно до'чкам. Ані знаюць...»

У с. Велика Вісь згадали про так званий «слід», на якому могли «поробити» людині: «Я, коли приїхала, думала, шо у нас таке село. І раніше так і було. В нас не було... якихось там свар сільних не було, не було п'яниць. А зараз! І відьом! І таке

розказують! Он зайшла в магазин, а розказують, шо... Жінка розказує, шо не магла піднятись. Ну, паехала там до якоїсь бабкі, — це не в нашому селі, — так вона їй сказала, шо: “Тобі зроблене на смерть”. Шо із сліду. Слід після дощу залишається, і з того сліду взято землю і підкинуто. Ну, їй підкинули, шо вона вступила, чи... я не знаю. Слід з могили. А якщо вступиш, то... Може, я не так зрозуміла. Одробила та жінка...»

Хоч і не надто колоритні, проте регулярні відомості з Ріпкинщини про накручування у збіжжі так званих «завиток» (звучать назви за'вітка, за'вутка, за'вітак, за'віту'ха, за'віць, за'везь, за'вертка, за'крутка, за'круть). Вірили, що «завитку» роблять «на вред», «на хімераду». Хто візьме її в руки і вижне, той захворіє чи помре. На ниві «завитку» обминали і опісля спалювали «на пні», або зжинали і викидали, спалювали на перехресті: «Пагано. То хтось на вред зрабів. За'вітак яго називалі. От, жнеш, а яно у тебе' на нівє закручанає. Дак його абміналі, його не зжиналі. То ж табе шось роблять» (с. Великий Зліїв), «Такіє я бачить бачив, ну не знаю, для чого'. Та зреза'ли викідали. Хі'мерада, кажуть. Це, каже, на хі'мараду. За'віткі» (с. Мокрі Велички), «Завіту'ха. І цеє ж уже можеш ти віжаць, можеш забалець відразу або вмреш. Ну, сматра шо ж вана падумала. Або абжиналі, — добре, шо пабачиш. А як не пабачиш, дак треба ж его запаліть. У руки ж нельзя брать. Нічога, прикла'да нія'кого в руки нельзя брать» (с. Комарівка). «Та то обходили його. Ну, шо об уроки не напали. За'вутка» (с. Грабів), «Ну дак пакручанає було, дак тее уже ж абжиналі, вже не жалі, спалювали тади. Хтось на хі'мереду то делав. Була часта у житі, дак руками не бралі, прама на пне палілі. Завезь» (с. Нові Яриловичі), «Було калісь таке, шо ідзеш межою з паганимі суседзямі — дак позакручуваноє. А шо то нада було делать... Виривать чи паліть, — я не знаю. Чи за'вітка, чи за'крутка якая, я не знаю. Так то нача асуєрігаліса» (с. Задеріївка), «Ну, значить, то хтось шось вже зрабів плахоє. Абжалі тоє места, запалілі да згарела за'крутка тая» (с. Редьківка), «Ето за'верткі. Шо одна другій. Ето ше при одноосібном строї. Ну, значить, наварожать. Шоб скатіна дохла, там, чи шоб сам забалєв. Ну, неприятнасть. Наверно, абходілі, ас-

тавлялі. Не бралі тих за'вертак. Хазяйка хазяйці...» (с. Звеничів), «То вже, казалі, хтось нарабів. Мо', шось такеє, шо об падрабіть на чалавека. Да, да, за'круть. Це вже закруть накрутіла, дак уже во'зьме да акуратна адкіне і спа'літь. Уже у тее не мешалі. Там же на агародзе палілі. Шоб не було ж ніякаї прікмети. Хазяйка, свая хазяйка паліла. Зжала, у сторану кінула, спічкай запаліла і всьо» (с. Вишневе).

Іноді появу «завиток» пов'язували з вихором, проте й у цьому випадку вбачали у них небезпеку, адже невідомо, чи справді це наслідок природної дії: «Бувало такіє. Віхор перейдет, та й закручуєт ето тудасюда. Ну, то так ходять, серпом подрезают» (с. Пилипча), «То віхар пакрутів. [Або] То вже велікіє знахарі булі, дак тади вже навивалі такеє. А цеєперь вже... Ведзьмі. Ну, такеє, шо людзям рабілі зло. Ну, гаманелі, шо треба спаліть чи куди викинуть. На перехресті» (с. Суличівка), «Віхар такеє вікруців. [Або] Ну, то ж хтось уже зрабів на зло. Як дажав да бачиш — у тебе' за'віць. Миналі його» (с. Великий Зліїв), «Тає, за'крутки. Ну, буває, шо люди на зло роблять. Буває, шо і ветер, шо і сабаки які там пакрутять. Це ж таке дело. Ну, дак пагане буде шо-небудь — чи перебалєє, чи ше шо-небудь. Спалювалі. Ну, на месте ж не спаліш, бо загарітса весь уражай. А треба ж вінесті да спаліть де-небудь. Таке я чула, гаманелі, шо на перехрестя насіть» (с. Велика Вісь).

Корисними для людей знахарками були **шепту'хі** (чи шапту'хі). До них місцеві поліщуки зверталися у різноманітних ситуаціях, пов'язаних із «поробленням» чи хворобами, і ті пама'галі, адше'птувалі.

Як зазначалося, до шептух здебільшого йшли, коли «шукали ради» худобі від відьом: «Хаділі да шаптухі. Бралі воду, дак яна шаптала, дак давалі піть да падмивалі вим'є йой, карові. То кров з дойкі пайде... Дак тепер вітінара на'бальш завуць» (с. Вишневе), «Булі калісь такіє. Ведьма ж, казалі. А шоб помагті карові, дак булі тоже такіє, шо помагалі, а бувалі ж такіє, шо делалі. Шо карова не йде. Гані їє в двор, а ана бежить куди папало. І так же сама і даіть карову, дак не папустіть. І даіцца нічога, пака не пашепчеш. Ну, шоб... із вочей же, мо', шо. Я не знаю. Ну, шептуха. А то, шо делає, то ведьма» (с. Нові

Яриловичі), «Ну, ведьми були, мо', й цеперь ани є. Єсть такіє ж люди. Бувало, шо й шепталі. У мене було такєє, при'мавка. Пришла карова із череди'... На вигани карова мая вдарила саседчину карову. Ну, це ж скаціна вдарила... І ана їє стала клевать — “Шо ти так...” — і не прайшло ж. Ві знаєє, ана шось знала. Шо прішла карова з череди — не падступилась я да єє. На' сцєну дзе-реца, не падпускає мене не падаїць, нічога в свеці. Я чиста злякалася, пашла да бабкі (тая бабка вже вмерла, шо мене адшептувала). Мо', ана шо й рабила, я не знаю. Шептала, шось же рабила, а шо...» (с. Олешня), «Було такєє, шо казали. То ведьма така. Вона знає все, дак в єє карова малако дає да... То просто так кажуть, шо ведьма знає, он тая да тая, дак вона знає шось. Бо карова мая пагана і ходіть у скоє, уцекає. Ну, дак хаділі да шептухі да шептуха шептала. Не тая, шо вже ж ізрабіла, а друга'я» (с. Комарівка), «Ве'дзьми — це такєє дела. Як ізробіць хтось, дак багата чого може буть. Може і карова з дому збе'гці, чи цєля, дак не паймаюць єго. Люди всякіє є. І на хароше, і на паганєє. Шептухі, ета да. Адно прішептує, а другєє адшептує» (с. Комарівка), «Ну, прападє... Буває, шо кров'ю падоїцца... Дак шептуха шептала» (с. Нові Яриловичі), «Ну, було, шо бабі разказувалі, шо малака немає, дак шепталі ба'би, були шептухі. Па-шепче, дак памагає» (с. Ловинь), «Як ведьма малако забрала — шептаць хаділі. Шептаць. У нас дед тут недалека був, і там в нас...» (с. Велика Вісь), «Як дує — ну, в нас спеціально єсть чи ворожка, чи шептуха. Дак ведуть до єй, вона пошепче. А чи воно памагає, чи не? Знаю, шо шептух звали» (с. Грабів), «Сколькі було сяго, ве'дъмав, шо даїлі і чужіє каровкі, і... Булі такіє люди, шо шапталі. Мая калісь каровка ацєліласє, пашла — нема малака. Боже мой, шо міне рабіть... Бабка така була, шаптушка ловка, хай на том светі царствує... Я пашла да кажу — бабачка, оттакєє дела. Дак ана каже — перемаго'м того, хто зрабів, дак памагу. Прішла, пашаптала, — перемагла. Дала малачко» (с. Петруші), «Не було малака — дак шептуху шукалі. Шептухі ж былі» (с. Пилипча).

Людям шептухи лікували «рожу», «ляк», «вдар», інші хвороби:

— «...і каже — внучечка, навчїсь і ти шептаць. Так і я у єє перепісала да навчїлась. Ще ж я дзєв-каю була:

“З первим разам, Гасподнім часам, Госпаду Богу памалює, святому Нікалаю пакланює.

Святая Прачиста, Мацєр Божя, Антонєй, Хведо'сєй, станьєє в повад.

Ад тєє рожі.

Ветраная-вадзяная, падуманя-пагадана, паспєшна-пасмєшна, парабоча-дзявоча.

Ти да тих пор калола-парола, по'куль я цєбє' не знала.

Я цєбє знаю, вгавараю, з кажнає жилкі кров збіраю, па всьом светі разсилаю.

Паза гарамі, паза вадамі, паза цьомнімі лясамі.

Дзє вєцєр ня вєє, сонцє ня грєє, чєлавєчєска снасць не даходіць — туди все ліха сходіць.

ТЬфу, тьфу, тьфу!”

Такая треба бумажечка... ну, така палітурка. А тади кладєш тєє клочча. Сє дзєвєць ото бере, а тади паліць. Ну я не паліла. Я вигаварую, ну я “Отче наш” не знаю» (с. Малий Злїїв).

— «Дак ляк шепталі. Ну, малітву ж читалі. Ну дак яно ж не спіть ноччу, яно ж дерецца. Дак цє ше не ад кождаго й памагало. Мая тьотка шаптала. Да каже — нада вірубать тапо'лінку... із асікі... не асіку, а таполю. Да дубчік вірезать і прімерать ік парогу. Памерать на яго рост, і памерать, дубец тей... да наметіть, а тади прасвердліть дирачку і нада калочак забіть туди із тєй таполькі. Перерастє — тади, каже, будє... І шаптала, і памагло. [Ті, що шептали] Яни не бралі нічога. Не нада, каже, нія'кеї плати. Так. Яни па-сусєдски жилі... А вже нема нікога. Тади боль адшептувалі, а вже нікога нема, памерлі вже люди тие. Цє старєйшіє за мене булі, дак шепталі цє. Цє малітву можна перепісать да вівчїть, да й шептать. Чєлавєкі не шепталі. Бабі-шептухі шепталі. І вдар... Ну, як важкоє падняла, дак падарвалася. Ну, шептухі шепталі. Я гєлавою раз ударїлась, баба Уляна пашептала, і палуччало. Хрєстіла мєсто тое рукою чи нажом і шептала, відмухувала» (с. Нові Яриловичі).

Дєякі шептухи лікували укус гадюки: «Була в нас шептуха в сєлі. Калісь маю карову гадюка вкусіла, бруха так апухло, і малака не дала, тємпєратура

була. Ну, одшептала ж она» (с. Грабів), «Ну дак тая гадюка яд пустить да й папавзла. Лечаць яго, шепчуць. Булі бабушкі. Памерлі» (с. Вишневе).

У с. Суличівка зазначили, що у їхньому селі один чоловік умів замовляти кров: «Ну, є ж така малітва. Той же ж малітву читає, і ні'ткі нахрест кладе, і кров занімаєцца. Сирав'я нітка. Я ж тим не занімалася. То був такий мужчіна, шо...»

Деяким болячкам поліщуки вмiли зарадити і самі. Скажімо, так звану «гризь» лікували тим, що чавили зубами («гризли») руку. Траплялося, що це робили перші чи останні серед сестер-братів: «Ну, то казалі, шо гризь, да треба гризтьї. Як натреш, дак трещить» (с. Велика Вісь), «Дак то грижа виходить. Гризли зубами. Хто первий, а хто астанній. Як каму вже прідецца калі» (с. Суличівка), «Як жала да заболела у мане тут рука, дак адна маладіца була, шо шептала да трохі па'дгризувала. В'общем, тая маладіца — первачка, шо перває дзіця. Дак яна трохи пашиптала, пагризла, дак трохи встєпенілася» (с. Велика Вісь). Лише у с. Великий Зліїв зафіксовано децхо повніший варіант лікування «гризі»: «Гризлі. Первіє. Я перва — дак камуць пагризті треба. Пагризці да на су'кі паплеваць на три. Сучкі палажиць такіє, із дров, — дак пагризці і паплеваць. Первіє. Хто первєє дзіця. Три ра'зи. І три сучкі. І три рази пагризці. Пагриз — паплевав...»

При розтягненні сухожиль перев'язували руку (червоною) стрічкою чи ниткою: «Вязалі ленточками зачєм-то. Красной ленточкой вязалі руку. Растєженіє жил» (с. Пилипча), «Як жала да заболела рука — ну, нитку яку перав'язувалі...» (с. Велика Вісь). Повсюдно для вгамування болю в руках чи ногах використовували перев'язь, якою зв'язували кінцівки чи підв'язували щелепу мерця: «Як рука балить — ну, дак то ж уже тади тою ніткаю, шо ат мертвеца, перев'язовалі» (с. Великий Зліїв), «Як растєженіє, дак перевязувалі тим, шо пакойніку руки везалі» (с. Велика Вісь), «Ето — людял бальним. У кого' ноги балять, дак забірали» (с. Красківське), «А того [мотузочка] забірали, дзе баліць. Дак шоб забраць перевезаць» (с. Великий Зліїв), «Ну, кажуть, шо, як рукі балят, дак перев'язувать руку, там, чи ногу» (с. Велика Вісь), «Ну, то ж зав'язуют, як балять рукі, ногі» (хут. Підлісне с. Ловинь),

«Лахмани'ну тую? Ну, абична ж там насавіком чи чим... Тіє, шо пакойника зв'язувалі, там, рукі чи шо, борату падв'язувалі, шоб рот не раззвялений був, — ну дак я, й друга, й трейтя така, — дярут на ла'ткі і, значить, сабе перев'язують, шоб не балеть. Ну, цю руку, шо балить» (с. Сибереж), «Дак то разв'язують тіє мату'зкі на кладбици да забірають да — на руку хто сабе адреже, чи тєє... Да на руку, шоб рука не балела» (с. Комарівка), «Матузку хто папросить, дак на руку, шоб рука не балела, — як ногі зв'язаніє чи рукі в яго зв'язаніє. А хто — дак проста у гроб... Як рука балить, дак шо абв'язаваті цяєю матузачкою» (с. Вишневе).

Крім тих, що допомагали від хвороб, були й люди, що могли **відвернути зливу, градобій**: «Тут у нас така людіна була, шо як дощ іде, дак яна малітву пачитає, і всьо» (хут. Підлісне с. Ловинь), «Ну, кажуть же, якщо оє молнія велика да всьо, дак отут в кого'сь була якась ікона протів градабою, то ця жєнціна походить кругом хати, памолицця, і ухо'дило. У нас тут в селі нікого не обидило, нікого не наказало ні граза нішо. Я сама як баюся, дак малюся: “Госпаді, панєсі його толькі на чорний лес, не на людєй...”» (с. Красківське).

Дехто умів **замовити врожай від шкідників**: «Шось зналі людзі, шось гаманєлі. Згаварувалі ад гарабцов і ад мишей, хто шо знав» (с. Великий Зліїв). В основному ж посіви оберігали, ставлячи чу'чали (с. Комарівка), пу'жали (с. Сибереж, Вишневе).

Нерідко згадують про людей, які **вгамовували пожежу**. Для цього обходили її з іконою «Матері Божої Троєручиці» чи «Неопалимої купини»: «Проці пажару' хадзілі с іконаю. “Траєручка” якась була, дак с таєю абходзілі, шоб не перекідала на сусєдзєй. Це вже старіє людзі, я малодша була» (с. Великий Зліїв), «Ну, пажар, дак як токі пажар начинаєцца, дак із іконаю “Неапалімая купіна” ходять ва круг дома. Пажар далєй не по'їде вже» (с. Горностаївка), «Ну, то с іконаю. Ікона “Неапаліма купіна”. Ну, там же і малітва веліка прі пажарє'. В Малітваслове ана. Да, багата було такога, шо буран той да все ж — і несе ж... Як або'їдєш — зразу пашло вєрх плам'є, і вєтьор стіхає, — булі такіє случай» (с. Гуньківка), «У нас тут пасьолак, дак пшеңіца загарєлась. І в нас адносєльчанка наша взяла ікону і обійшла етот па-

жар увесь, і вітьор развернувся в другу сторону, і патухло. Дак председатель йой парася випісав, адблагодарів» (с. Звеничів).

У випадках пандемії, епізоотії чи іншого лиха особлива ритуальна роль у багатьох поліських місцевостях відводилася **вдовам**. Йдеться про виготовлення так званого «обиденного полотна». На Ріпкинщині згадку про цей обряд вдалося зафіксувати у с. Горностаївка («Рушнічка за день — було такоє. Чула, ну не знаю»), а в с. Великий Зліїв записано й менш-більш докладну розповідь про «обиденне полотно». Участь в обряді брало семеро вдів: «Я ось вам цеє розкажу. Ше ж у нас у хаце... [...] Думалі, вайна довга не будзе, немцав патурат тих. [...] Так — такі шоб сабраліся вдови, і напралі за нач, і віткалі, і рушнік той павесят на хрест. І хрест поставілі. Це в нас с тех пор і Спас той справляють, ікона там була Спаса. Дак сем удов прало в нас у хаце. І тагда ж... на сцени ото вже аснавалі його, губку тую, називалі, і віткалі, і павесілі рушнік той. За суткі. Ікону Спаса павесілі, дак і рушнік той на яго павесілі. А хрест я не знаю [чи за день робили] — бо я мала'я була в сорак первам гаду. Щиталось, шоб чи вайна кончілась, чи мужики шоб поприходілі, ну, шось такоє, шоб удові ізроби́лі ж. Дак це толькі одна мая матка була ваєнна вдова, а то ж такіє давніє вдови булі. То в кого вмє'рлі. Дак сем удов шоб пришло. Любая вдова. Я знаю, шо у нас прало сем. Дак не було гулящих баб. А тагда вже ба'бі гулялі, пасля'...»

Майже не трапляються розповіді демонологічного характеру про **майстрів-будівельників**. Водночас зазначають, що намагалися не втрапити на майстра з но'сам: «Плотнікі із хітрі'нкамі булі. Бабі адной палажилі пляшку неза'ткнуту, дак і гудзе і гудзе на гари'щи. А патом знялі. Може', й шо масти' скрипляць усєма... Вібіралі людзей, шо булі не з наса'мі, а хорошиє людзі. Бо всякіє плотнікі буваюць» (с. Великий Зліїв).

Варто зазначити, що нерідко ті, котрі допомагають людям, перед смертю мучились, як і ті, що шкодили. Їм також «зривали столю» і в часі їхньої кончини також коїлися певні дивні речі: «Істолю зриваюць, як уміраюць. То ведьми, і шаптухі такіє. Такіє, шо і столю сарве. В нас в Рєпках була баба така, шо шептала. А мі... В мене' сін радівся, хлопчік. Ну, й пашлі ми на Троїцу пад храм. Пріш-

лі дадому, і мой хлопчік не паднімає руки. Боже... Шо його рабіть... Мі назавтре — сестрі'н чалавек запру'г каня, дак мі каньом паєхалі в Рєпкі да дохтара. А дохтар падівівсь да каже — я вам знаєце шо дам савєт? Ось баба живе, у Рєпках там, дак адведіте яго да бабкі да тає'. Ну, я — за сина за сваго, — привелі... баба тая пашаптала... І — баба пажила, дак вже ж як сканчілася, дак столю зривалі» (с. Суличівка), «Та, шо знала багата... Дак маго дваюраднага брата матка — умірала. Ну, яна знала багата, і дачка їє знала усякіє малітви. Дак матка казала, як яна умірала... У їх адна хата здорова, а друга — блізка так да акна. Дак каже — як завіщала да закрічала, і в вакно, каже, влєцєла, і в'так — папад столєю, каже, іграла, такіє кругі, каже, давала, і все, — і павіщала, пакрічала, і яна умє'рла. А шо було — хто єго знає. Ну яна знала багата, багата...» (с. Петруші), «Казали, калісь тут адна жєнціна жила', вана шептала все, — дак казали, шо сільна довга вана умірала, не магла вмє'рти. Дак прадирали дирку у криши. Таді тікі вмє'рла. Я ж не бачіла, ну я чула ад людей таке» (с. Вербівка).

Загалом же поняття «знає» — доволі широке і може стосуватися різних ситуацій. Специфічні «знання» потрібні були мало не кожному в найрізноманітніших сферах господарських занять. Для прикладу — кілька таких «примх» зі сфери тваринництва. Багато хто знає, що корову до бугая чи свиню до кнура треба вести мовчки. Коли продають корову чи свиню, пильнують, аби покупець не вхопив з хліва чи з воза бодай жмені соломи, підстилки. Корову продають обов'язково з поводом, адже інакше її «не поведеш», у якому дворі повід — туди буде хотіти й корова, забєрєш повід — «заберєш» і молоко (На того, хто не віддавав повода, нерідко навіть думали, що відьмує. Відтак корови без повода у низці сіл просто не купили би). Схоже треба було «знати», як правильно завести куплену худобу до себе у двір, що зробити, якщо корова не може відвикнути від старого господаря, як правильно вкинути поросля у мішок тощо.

Певні «примхи» можуть виявлятися у будь-яких сферах життєдіяльності, й для цього не обов'язково володіти магічними властивостями, достатньо лише щось «знати». Наприклад, знати, що потрібно зробити, аби «старшувати» у сім'ї після одруження:

«Кажуць, шо як заходзяць у хату, дак хто первий стане на пару^{ог}, дак той хазяїнам будзе» (с. Комарівка), «І було такеє ще. Шо вже невестка в хату уходить, дак каже, шо “Твая хата, а мой верх”» (с. Сибереж).

Низка демонологічно-світоглядних уявлень пов'язана з **померлими**.

Вірять, що про наближення смерті можна дізнатися за певними прикметами. Наприклад, коли щось стукає в шибку: «[Недобра прикмета, на смерть] Ось дівіцца — ні з того ні з сього, я в хаті сижу — як затарабанить ув акно. Подивілась — нигде ничего нема, ниякої пташки не видно...» (с. Красківське). Смерть віщують виття собаки, «спів» курки, поява на обійсті сов (див. про це далі). На хворобу чи смерть, якщо хто гукає у вікно. Виходити надвір у такому разі не можна було: «Ну, то на хваробу шо-то гукає, стукає в двері чи в акно. Се як балела я крепка раньше, дак гукало ув акно. І стукало крепка. Ну кажуть, шо як так гукає — не віходь» (с. Даничі).

Якщо у покійного не закривається одне око, це віщує ще чийось близьку смерть: «То ж буває, шо око глядзіть, дак може хто вмрти» (с. Красківське), «Кажуць, вока адно дівіцца, дак хтось умре, кагось забере. Казалі цеє» (с. Комарівка).

Покійник, особливо господар, після смерті нібито обов'язково має «забрати» щось з господарства: «Ну, то як хазяїн, дак кажуть, шо хазяїн давжо'н абезательна шось забрать да себе'» (с. Вербівка), «Ну, буває такеє, шо послі смерті теряєцца карова або свіння» (с. Редьківка), «Може. Може. Хазяїн. Хазяїн вмірає, чи хазяйка вже, там, дак кажут, шо... Як іздыхає, там, карова, чи уткі падохнут, дак кажут — о, хазяїн набрав хазяїства» (с. Сибереж), «Ето було такеє. У мене сусєд, дак йон умер, а в його осталась кошка. І навела каценят. І я хатєв тєє катєня забрать, на хаті, і якоеє шо ано упало, і в миску, і разбілось. А патом я ету кошку забрав. І на пєчи жила зіма, а весною пабєгла за мною і не вернулась. Хазяїство после пакойніка не ведецца, ето точно» (с. Звеничів), «Як іздохне шосьне'будь, парася, там, чи карова, чи шось таке, дак каже — о, це забрав уже пакойний. Пакойний забрав» (с. Комарівка), «Таке було. І таке воно і зараз є. Кажуть, якщо вмер, то абав'язково шось забере. І воно було на самам делі. Умер мой свєкар —

карова прапала. Умерла свєкруха — кабан прапав. Кажуть, вона далжно собі забрать шось із худоби, і всьо. Так казали» (с. Красківське).

У с. Ловинь, очевидно, щоб уникнути важчої втрати, рубали після покійника щось дрібне, як правило, курку: «Нада, кажуть, як умре чалавік, да шо-небудь у дваре зарубать. Чи куріцу, чи шо зарубують. [Дорослий чи малий помре] Безразлічна» (хут. Підлісне).

Нерідко, як уже покійника (покійного господаря) виносили з хати, відкривали двері хліва, нібито для того, аби він за бажання міг забрати собі щось із худоби чи щоб худоба «велася», «не потяглася» за покійним: «Як пакійніка виносили, хлеви адкривалі. Ну, шоб худоба велася, так казали» (с. Редьківка), «От таке в нас було повер'є, шо шоб як вмер хазяїн, відкривали варота у хліві і гаварили, шо якщо хочеш, уже забірай, чи як там. Відкривали варота. Даже кались свікруха умерла' наша, дак я тоже у сараї відкривала варота» (с. Лопатні), «Виносили пакійніка — хлев адкривалі. А Бог яго знає, для чого' яно уже» (с. Сибереж), «Адкривалі. І даже, дзе родічі, дак там і хворткі адкривалі, і хлеви адкривалі. Се шоб худоба не паце'глась» (с. Великий Зліїв). В інших же селах, навпаки, закривали усі ворота, аби померлий «не прийшов»: «Як умер пакойнік, виносим з двара — варата нада закрить і зав'єзать палатєнцем чи чим. Шоб не пришов» (с. Красківське), «[Як покійника винесли] Закривають же бі'стрєнька варо'та, вінесуть, шоб ско'ренєчка закриті двері» (хут. Підлісне с. Ловинь).

Трапляються відомості про використання шматка покривала з домовини покійного з метою, щоб у селі ніхто «не придивався» чи щоб покійник «рід не потягнув за собою»: «А кались іше знаєте шо. Хавалі маму маю. І були с Алєшні родічі, дак хавалі. І адна жєнщина падийшла да і каже: “Адрєж вугалочек пакри'вала, шо пакривають, пакладі пад стрєху”. Я кажу — а нашо' ж? Ана і каже — шоб ніхто да тебе не прідірався, шоб яно було все за табою» (хут. Підлісне с. Ловинь), «Сваха пришла, і маяго' дєда хавалі, — дак яна атрєзала пакривала, тога, шо на том, ву'глік. А бацюшка вглє'дзєв, да... Дак яна каже: “Я се, шоб род не пацьогся”. Шоб астався. Шоб род не пацьог. За сабой. Атрєзала вуглік і аставіла, шоб було в хаце» (с. Великий Зліїв).

Перев'язь із покійного перед похованням розв'язували і клали в домовину. Нерідко, як вже зазначалося, її забирали, щоб за потреби перев'язати болочу руку чи ногу. Водночас пильнували, аби на кладовищі хто не забрав цього мотузочка без дозволу, адже взяти його могла й «недобра людина», відьма: «Ну, забираюць, кажуць, як баляць уже руки да ноги, дак сабе завежи ту матузачку, щоб не балелі. Дак це нада падайти папітацца в хазяїна. Як у сваго — дак забрав, а в чужога нада папітацца, бо скаже — з пріме'рам (з ворожбою. — В. Г.) яким забрала» (с. Даничі), «Кладуть у гроб. Так слідкують, щоб ніхто не забрав. От, моя па-друга умерла', та, що ми з єю все співали, і я ж ходила вже туди, і я знала, що це біруть забирають. І прийшла одна розв'язала, і я наблюдаю, куди. І вона поклала в ноги. А нащо' беруть... Беруть кра'дуть. От, я чула, але... Ну так люди слідкують, щоб ніхто не забрав» (с. Лопатні).

Крім мотузка, остерігалися, аби хто не забрав тієї води, якою обмивали тіло. Відтак виливали її «де не ходять»: «А той шнурочок, що покойніку ноги з'язують, так абав'язкова нада, щоб у гробі палажить. [Як хто забрав] Значить, вже шось він знає. У когось шось рабив. Або — воду. У мене самої такє було. Уме'рла свекруха. А тут на одну бабу казали, що вона робить. І свекруха моя ше перед смертю гаворить: “Оля, гляді, Аніся щоб не прийшла, не кідай її, якщо я вмру, самую в хаті”. І що ви думаєте, я мала йти сказати, що мати вмерла, а вона каже — я не пайду. І я її кинула. І мила воду, вона води зачерпнула і пашла. А кажуть же, нельзя теї вади, бо вона камузь перелле дарогу, і всьо. Мертваю вадою. А нада ту воду, що мила пакойніка, кудись у вугал, щоб де люди не ходять, висипа'ть» (с. Красківське), «Я [воду з обмивання] — так виліла там, де не ходять» (с. Красківське).

Щодо самогубців і померлих неохрещеними дітей якихось вартісних з погляду демонології уявлень ми на Ріпкинщині не виявили. Виняток становлять лише відомості з с. Велика Вісь про те, що «нехрещеників» ховали під порогом хати, — щоразу переступаючи поріг, їх наче своєрідно «охрещували»: «Пад парогам їх... Ну, радзіліс ані, далжно, мертвія. Я хараше' не знаю. Ну, далжно уж. Шо ані таго... Дак казали, щоб закапать пад парогам, як ходзіш оце, над... ля кри'льца. Шо переступаєш,

дак наче хрисціш їх. Дак таке чи рабилі ані, чи не, я вже не знаю, ну такіє слухі булі. Це в селе в адное женщини».

Дехто пригадував про звичай не їсти до Спаса яблук, особливо тим, у кого вмирили діти: «То казали такеє, що не можна тим есті до Спаса, в кого деткі маліє памерлі. Дак щоб деткам давали яблочкі да груши, дак нельзя мамі есці» (с. Даничі), «Да Спаса не едзяць яблак. А груши можна. Абічай такий. [В кого діти вмирили] Ну, тим сама главна нельзя. А тим уже трохи...» (с. Велика Вісь), «В кого памерлі деті, дак не єлі. Матка не єла. Як із'єси яблака да Спаса, дак яно ж не папробує там» (хут. Підлісне с. Ловинь).

Про те, що покійні ще можуть «приходити», на Ріпкинщині майже не розповідають (виняток становить смерть відьми). Як правило, кажуть, що «яни вже не при'йдуць ніхто адтєль». Єдину історію на цю тему записано у с. Велика Вісь: «Таке я чула. Но не знаю. В нас стаяв салдат, так рассказував, що жонка в єго — сірота. Вот матка хаділа... І пріде, і палатно дастанє, накроєть, і паміє їх. І так хаділа всьо время. А адін раз так іскувала їх, що былі раны. Он рассказував. [Він був] Із Рассії. З Бранскай, наче, області».

Інша річ — розповіді про те, як в особливі поминальні дні — на Дзєди' — додому на вечерю приходять душі померлих: «Дєд брехав усьо. Рассказував, як вазілі гаршкі калісь. Ну, і прішлося начевать. Єхалі, пурга, начевать негде, а, каже, — лесок... Астанавісе — лесок, во... Взяв тулу'п, абакривсе, льог і сплю, — каже... Падходєть... два... ну, будєть мене, каже. — “Дєду, вставай, пашлі...” Ето було на Дзєди'... Ну, прішлі, — каже, — адмакнулі ж вани, в хату вашлі, павечералі, ета ж, дєди'... Да'лі мнє, каже, нож, щоб ета... назавтра прішол і удаставєривсь, що ета... дєди' пріходять. Ну, і он каже — я вра'нню встал, прішол да хазя'ювсіх, рассказую ім, що ета... ну, пріхаділ ноч'ю. Не вераць... Я, — каже, — дастаю: “Нож ваш?” — “Наш...” — “Дак-от — я ноч'ю бил же з вашімі з дзєдами, і ані мнє далі, щоб я вам аддав”. Ета дєд такеє... ну, брехун був...» (с. Горностаївка).

Показовою щодо поминання «дідів» є й анекдотична ситуація зі с. Вербівка: «Ставили їсти тіки дїда'м. Таді ставили їсти. Отут адна женщина... вана вже вме'рла... рассказувала таку биль, ані-

гдот якби'. Ну, вано — биль, ну пахоже на анігдот. Перед Паскаю зарезали вани кабана, ну, і наробили ковбас, і там вже ж запече'ного м'яса, все... Ну, і памінали дєди'в. Дєди' ж, правіли Дєди', пакойних уже памінали. Ну, дак павечерали, дак я, каже, взяла да м'яса і ковбасу захавала у столік. В тумбачку паставіла, шоб кати не стянули. А на сталі вже ж дїда'м аставіли. Аставіли койшо там таке. По'сне ж уже, абична, ну, й такого лучче. Патом, каже, лежим, ще не спім. Із чалавікам. А вано, каже: "Хм-хм, хм-хм, хм-хм, хм-хм, хм-хм, хм-хм..." (Імітує важке дихання. — В. Г.), — дише па хаті. І так, каже — цоп... цоп... цоп... Я, каже, — чалавіка пад бок: "Мішка, Мішка, чуєш — дєди' прийшли... А я ж кавбасу захавала — а вани ж тепер разсердяцца на нас..." І я, каже, вже не магу заснуть, ми, каже, гаворим — і вано перестало дихать і перестало хадить, не ляпає вже па палу'. А патом, каже — затихли — вано знов так сама. Я кажу: "Міша, устань да встань кавбасу пастав на стіл. Дастань кавбасу. Хоч, може ж, перед Паскаю і грех, ну все равно дастань. А то наши дєди' рассе'рдяцца на нас, шо мі захавали..." Він, каже, тіки став уставать, а синок, — невеликий ще, не спав, да чув, шо гаворать, — да каже: "Мама, мама, не лякайтесь — то я йожика приніс! Дак він ходить па хаті..." (Сміється. — В. Г.). А мі, каже, думали, шо то дїди'».

Респондент із с. Вербівка розповіла про випадок зі свого життя, після якого її мати завжди приносила додому гостинці, якими її десь обдарували: «Я ще вам із свого' життя розкажу історію. Я вже жила' тут, у мене' була бабушка, батькава мама. Батька й мати там жили, в Павлавиці. Ну, вани приїхали да мене' не на Дєди', нічога, а проста так. А бабушка вже уме'рла. Не було її. Ну, вани приїхали пабули тут, і я їм дала' гастінцев уже і дала' капчону сільодку... Бабушка пакойна — любіла рібу. Ну, а вани єхали... маміни батьки жили у Го'лубічах на станції, на железнадарожнай. Дак вани злєзли даве'дацца да родичев, і там у їх значували. Ну, й пасе'ли вечерать, дак мама каже — уже ж нам не'каму ве'зти дадому нічога, дак вана паставіла гастінци ціє, шо я вже давала, і рібі'нку тую парезала, на сталє палажили да парезали. Павечерали, палєгали спать, наутра уже ж встали да поезда, паєхали да Черні-

гава, а таді з Чернігава уже ж дадому. Приїхали, тоже ж уже — папоралась, там, хазяйства... А патом — лягли спать, і ноччу мамі сницца сон. Каже... Баба вже мая сницца і каже... Мама вже мая каже — шо вам дать? А вана каже: "Да я б рибкі капчонаї так з'єла, дак у тебе' ж нема..." От... І після того, казала мама, — поки й жила — як єдуть і од когось шось везуть отаке, я вже везу дадому абезатєльна. Патаму, шо каже — рибкі б капчонаї з'їла, ну, каже, не можу, — нема' ж у тебе' її...»

У с. Звеничів зафіксовано легенду про **церкву, яка запалася під землею**: «Гаворать. У нас там мо'гилкі, дак Гарадіще, називаєцца. Дак гаварилі, шо туда вазамі землю вазілі. Дак в одном місці тут на мо'гилках, дак церква пашла пад землею. Сама сабой».

Непоодинокі історії про покарання за **руйнування придорожніх хрестів** за радянської влади: «Як началася савєтска власть і бура'ли церкви, дак усі баялися, а адин паліз і скинув хрест. І ви думаєте... мо', прокляли' його, а може... хто зна, бо всяк же люди принімали тоді ще, тєє покоління людей. І він... Його Бог так наказав, шо він і туберкульозом забалів, і в його' — оцє вже четверте пакаління, і пуття нема...» (с. Красківське).

У с. Велика Вісь побутує **легенда про бариню з «золотим горлом»**: «...Там шукалі-шукалі... І погреб капалі ваєнние, і ніхто не найшов, не дакапалися. А велі воду — дак папалі на склепи на тіє, шо хавалі ж уже ж, багатіє ж там кала церкви хавалісь. Дак ми із школи бєгалі дивіцца — дак нічога там нема, адні скілєти. Ну, бальная була, дак йой вставілі залатое горла ж уже. Це так казалі. Ну дак усе хателі ж достаць тєє горла. Дак не знаю, чи його нашлі, чи не».

Трапляються позараціональні уявлення, пов'язані з **піччю** і **хлібом**. Зокрема зрідка зазначають, що піч не має бути «голою»: «Як хлєб спе'клі, дак ще ж і барци варилі, і супи, — пєч ніколі гола не бувала» (с. Сибереж), «Дров кидали. Шоб не пуставала пєч, мабуць. Хлєб вібралі, а палак две хаця вкіль» (с. Великий Зліїв). Якщо у хлібині при випіканні утворювалася порожнина (хліб перепй'кся чи не ві'хадівся), казалі, що там «ночував Господь»: «Пустата? Каже: Гасподь начевал» (с. Пилипча). Коли починали їсти шматок хліба — «Кажуць,

шо треба дає'сці вже. Не аставляй, каже, спо'ру. Спору в хаце не аставляй. Шоб не се'рділісь, шоб спору не було» (с. Великий Зліїв).

Важливе місце у демонологічно-світоглядних уявленнях займають **тварини і рослини**.

Виття **собаки**, особливо якщо виє мордою до землі, сприймають як прикмету на смерть: «Пагано, кажуть, сабака як веє. Як уго'ру, дак, каже, на пажар, а як уніз, дак на пакойніка» (хут. Підлісне с. Ловинь), «Веє сабака — кажуць — на пажар. Або — на пакойніка. Хтось умре, кажуць. Йон же як веє, дак лич падимає вго'ру да веє» (с. Вишневе), «От як сабака виє. Дак може і на пажар, може й на смерть» (с. Велика Вісь).

Кота, як правило, першим пускали у нову хату, щоб «уже ж була худо'біна в хате», щоб «велося все»: «Первий — кот у хату. Пускають ката'. Ну, хлеб же. І первава ката пускают» (с. Грабів), «Ката пускалі. Любога. Шоб, мо', хараше' було, чи як, — Бог єго знає» (с. Нові Яриловичі). (Водночас нерідко пускали й іншу тварину, зокрема півня, курку; траплялося, що ката й курку кидали заодно. Головним було — укинути в хату щось «живе», щоб «живий дух увийшов у хату», або ж — щоб було «на чотирьох лапках»).

Побутує на Ріпкинщині й уявлення, що ми їмо «котячий» та «собачий» хліб: «Старіє люди казали — ми ж єдім катячий да сабачий хлеб» (с. Вишневе), «Ну, в селе казали, шо це мі єдім кацячий хлеб. Так шо, каже, нельзя абіжаць катов» (с. Комарівка). На вказану тематику розповідають і відповідну легенду:

— «Гаварилі, шо ми єдим сабачій хлеб. Було сначала пишеніца ілі жита, дак у його ад самаї землі каласки були. А Бог начав абривать адін каласок ізнізу. А всі мавчать — ні звука. Другий каласок атарвав — каму? Мавчать. Кінув. Да паследнього дайшов — каму? Сабака загавкав. Ну, каже, табе буде. І то сабак біть не можна» (с. Звеничів).

— «Да, да. Було' так, шо Бог хадзів па землі, старцем зрабівся, і зайшов к женцині в хату. А яна саме... Дзіця в яє апра'вілась. А яна — млінеу, дак набі'дта тим памазала. Дак йон разсе'рдзівся, Бог, да вішов, да став зриваць... Дак ото сколькі суставчикав на жите — то столькі калосся було. А давай кати, сабака кричать — дак йон їм па ад-

ном каласочку... Так ми, каже, на катовай да на сабачой долі живо'м, людзі. Так казали. Пра цеє, дак баба разказавала» (с. Великий Зліїв).

Ласка (ла'ска, ла'сачка, ла'сіца, падла'сіца), як вірять, плете гриви коням і хвосту коровам. Це сприймали як добру ознаку, мовляв, це вона так любить коня. Заплетене розплітали чи обрізали. Якщо ж не любить коня чи корову — лоскоче, ганяє їх уночі по хліві, що ті аж мокрі: «У нас в сарає всегда жіла ласачка. Ласачка заплела. Вже так заплете, так спутає, шо... Ну, для лошаді харашо. Шо она любить єво, лошадь. А еслі ж не любить, так заганяєт так лошадь, шо она может пагібнуть — лошадь» (с. Пилипча), «А дак то ж ласіца. Ну, яна, як палюбїть же, дак... Ото ж после ночи може й в карови так, — мокра карова. То заласка'тує ласіца тая. І так і ку⁰нь. Ну, яна повіплетає касічки за ну⁰ч у гріві — куди там... Уже яна гріву як поплете — а ку⁰нь уже ж не мокрий» (с. Даничі), «То, казали, шо ласка вже, як не тее, дак лоскоче» (с. Великий Зліїв), «То, кажут, ласачка. Ну, яно... не знаю... Я сам цеє бачив. Шо як заплеце, дак не разплутаєш. Хіба абрежеш. Дак шкоділа — неспакойна ж себе чувтавав» (с. Мокрі Велички), «Ета ласка. От, любіла каня, дак панаплетает кос. Дак расплетав, да і всьо. А є так, шо... други й калісь конь був в нас, дак мокрий станавівса — ана шо нам делала...» (с. Горностаївка), «Добре, як живе падласіца да ше ана любіть... Того', шо каму путає гріву — то падласіца любіть тую скатіну. Ну, кати ж лавілі. Кати лавілі праклятіє...» (с. Гуньківка), «Ну, заплетяна... То, гаварилі, ласіца така єсть. То добре. Шо любіть коніка» (с. Миси), «Каню гриву плете подласіца» (с. Комарівка), «У нас путало весь час. У нас був кінь. Ласачка путала, заплітала. Дак вона й жила в нас у сараї. Ана любіть каня» (с. Лопатні), «Дак то ж, кажуть, ласачка плете. То, кажа, ана любіть його, дак і заплетает. І каровам, бувало, шо заплетают хвасты. То добре, то не на пагане. Ніхто не трогає. А мокра карова — дак то ж тоже яна єє мучить» (хут. Підлісне с. Ловинь).

Водночас заплітання гриви могли пов'язати і з русалками чи відьмами: «То русалка заплетает. На то не абраццалі вніманія, абрезалі» (с. Звеничів), «Ну, то ж то уже ведзьма, заплетает каню гриву» (с. Сибереж).

Стосовно вибору масті худоби, як правило, особливих застережень немає, мовляв, «родяцца ж і краснарабіє, і чарнарабіє...» Лише у с. Комарівка зазначили, що вдала масть залежить від окрасу ласки на обійсті: «Єслі ти ласачку пабачів бєленьку — бєлу худобу заводь. Єслі ти рабу — рабу». У сс. Рєдьківка й Комарівка констатували, що вдалу масть добирали емпірично: «Ну, такеє ж буває. Дак єслі, там, прімерна, не вєдєцца, єслі красна масть, значить, там, чи прападає карова... Таке буває. Єслі завєдєш карову другої масті, ана вєдєцца, ну і всьо» (с. Рєдьківка), «Цє ось я, дапустім, жіву у цьом дварє — да якіє карові у мене' булі. Да ужє ж ти дівісся, якая карова у цєбє' була, якая вана прапала у дварє у цєбє'. Дак купля'ш ужє, дак кажєш — я такоє ма'сті не буду куплять» (с. Комарівка).

У с. Нові Яриловичі пов'язали добір масті худоби з тим, полюбить чи не полюбить її ласка: «От же ласачка — живє ж у сарай, а їє хто бачить? Ніхто не бачить. А точна ж є в сарай ласачка. Ана, кажє, в кождаго в сарай живє, ну їє ж не бачить ніхто. Як не палюбїть карові... В'обшем, масть якая... Якая не па двару масть — значить, тую карову мяняють, єє держать нєльзя. Бо ласачка єє не палюбїть» (с. Нові Яриловичі). Якщо корова «пашла не па двару», тоді у неї пропадало молоко чи вона не давала себе видоїти: «Як малако прападало — не знаю, мо', якіє шє'пти булі, чи шо. Шо карова — по'їдє даїть, дак брика'єцца. Чи не па двару', кажє, пашло. Чорт їо' знає» (с. Мокрі Велички).

Коли курка співає півнем, «цє на паганє шось», «єта не к добру», «цє на якуюсь бєду»: «То, гаварілі, на прапажу, ілі на смєрть, — шось такоє чув я» (с. Звеничів), «Як курка спєває, дак то адо на свая голува... "Пєй на свая голува", — кажуць. То на паганє кура та лє'чє. Можє сама здохці, можє шось у хазяйстві паганє» (с. Даничі).

У такому разі її «міряли» від ікон чи від стіни або від стола і до порога або ж від одного порога до іншого: «А ту курку берут ад ікон і вот так єїо вярочають. І да парога. Пападьот хвастом — хваста отрубаят трохи, пападьот галавой — значит, єїо рубаят. А к чєму ано делалось, Бог єго знає...» (с. Пилипча), «Дак єї мєрают, по хаті. Ад баго'в. Чи галовка попалась, чи хвостік. Як галовка попалась — атрубують. А як хвостік —

дак хвостік урубає» (с. Рєдьківка), «Ото рубат нада єї. А хоць, казала калісь моя пакойная мамка, — пєла, як пєвєнь, і ана сєйчас бєрє єє мєрає, по хаці, шо попадєє на парог. Як попала голова, значить, рубат нада, а як хвост попав на парог, значить, хвост одрубать. Ад стєни да парога» (с. Нові Яриловичі), «Пагана... Ад стала і да парога мєрай. І як на парог хвост, значить, не вєрдна. Атрубай хвост, да і всє. А як голува — дак атрубуй голува» (с. Великий Злїїв), «Мєрають ад парога да парога, і як пападєє галава, дак голува адрубують. Відна ж, у хатє, ад аднає' хати да другоє. Пагана. Кажуть, луччє їє зарубать» (хут. Підлісне с. Ловинь), «Рєзалі тую курицу. Я'кась мєралі галавою да парога. Як галава на парог пападєє, дак голува атрубалі, а як хвост, дак хваста» (с. Сибєрєж), «Курка спєває — нєхай пєє'... Дак хто разсє'рдїцца — за курку, да пакрутїть єю ось па хаці, дак а шо впадєє: галава — дак голува атрубєє, а як хвост — дак хвост. Дак ото такая вам і прикмєта» (с. Суличівка).

Могли перевертати таку курку кількє разів бєз посєрєднє в руках: «О, то то вжє, як курица як пєтух, дак лавілі курицу і перєкручувалі єє, шоб яна не спєвала. Бо ка' — то на паганєє яна спєває. Дє паймаєш перєкручувалі. В руках жє — сюдїтуди...» (с. Вишневе).

Іноді ж таку курку одразу рубали: «Як курица спєває? Голува її нада атрубать. Так казалі» (с. Грабів), «Цє паганєє. Шось паганєє будє. Зарєзат єє, да і всьо» (с. Велика Вісь), «Дак рєзать нада єє. То паганє шо-то. Урєд який-нєбудь у дварє будє, або яна прападєє» (с. Вишневе), «Дак то, кажє, на нєгоду. Нада зарєзат ту курицу» (с. Красківськє), «Ну, щитали, цє на чиюсь позібєль. Рїзали зразу, як почнє вить» (с. Красківськє), «Єї не держалі, тую, катора спєвала, єї зара унічтажалі» (с. Миси).

Малєнькє недорозвинєнє курячє яйцє бєз жовтка називали «зносок» (сно'сак, зно'сак, зньо'сак, ізньо'сак, зне'сак): «Сносак называлі. Ужє паслєднєє снєсла, а тєпєрь ана будєт пєрєхаживать. А патом апять начїнає нєстїсь» (с. Пилипча), «То ві'насок, хїба то яйцо? Малюпє'сєнькає, як галубінає» (с. Нові Яриловичі).

Його, як правило, не їлі (хоча єдиним застереженням проти цього був лишє розмір), а викидали або від-

давали бавитись дітям чи залишали курям за поклади: «Зносак, кажуть. Вікінешь, да і всьо» (с. Велика Вісь), «...детям атдадут. Те ігрались, разбілі, да й вікінулі Малыє ж, дак і яечка маленькіє!» (с. Пилипча), «Дзеціям аддадзім да дзеці разаб'юць. Зносак, або вераб'іне, або вароняче...» (с. Суличівка), «Зносак? Шо там рабілі... Дзеціям аддасі, дак дзеці гуляюць, або на кубле аставіш» (с. Сибереж), «Маленькеє такеє — то вже яна переставать буде не'стись. Дак яно отак'нечке, шо там його есці. Я кіну там на кубле — дзе по'клади, там і зносак лежиць» (с. Великий Зліїв).

У с. Миси виявлено відомості про використання зноса на Великдень у якості «битка»: «Казалі, шо зносак. Шо рабілі... Шоб разбіват... — засушувалі его, о... Засушать добре — дак навбіткі гуляют на Паску. Пу'їдеш, расаб'єш... Єслі ти расаб'єш уже: скока ти разбів, стока... Делалі так, шо... Ано ж — пуста, а тади залівалі туди... разтаплювалі воск і шпріцом... у любое яйцо. А зносак сам па сабе крепкій був» (с. Миси).

Яйце з несформованою шкаралупою називають «вилівок», такі яйця зазвичай споживали без застережень, якщо до того кури їх не розклювали: «Вілівак есті можна. То кури гадуем крепка, так ани лююца, дак ото такіє яйца сла'бенькіє» (с. Комарівка), «А з ними, так жарілі. Варіть его ж нельзя, тока на скавародку пажарішь. Ета жирние кури кагда, так-от такіє сноскі бывають. Гаварят: льютса курица. Без шелухі яйца» (с. Пилипча), «І як курица знесе слабе'нечкає яйцо, казалі — віллела яйцо, — дак кури склюють» (с. Вишневе).

Коло чийого дому розкричиться **сова**, там нібито народиться «байстрюк»: «Ну, летают же сови, кричат. Дак де летить, де кричить, ля чийого дому, дак кажуть, байструка приведе. Ну і було, правда: там кричала — і раділася...» (хут. Підлісне с. Ловинь). Водночас появу сов біля обійстя трактують і як прикмету на смерть: «У нас жылі саседі, і совы началі летать. Я не відела столька сов. А патом, через некатарое время і сасед умер, і саседка» (с. Велика Вісь).

Як перший раз чули **зозулю**, з певними примовками трусили у кишенях грішми: «Ну, дак отож. Карманами трусили, да: “Кукушка, кукушка, наповни мені багато грошей!”» (с. Грабів), «А, так то прасілі: “Кукушка, кукушка! Накуй мені гро-

шей повний карман!”» (с. Велика Вісь), «А то вже як куку'ля закує, дак грашима патее... “В мене' є гроши! В мене' є гроши!”» (с. Великий Зліїв), «Як зазуля кує — шоб у кармані гроши булі. Тади ж, каже, не пустий буде карман» (хут. Підлісне с. Ловинь). Деццо схожими були й уявлення, пов'язані з молодим місяцем (див. про це далі).

Трапляється варіант, коли вперше зачувши зозулю, лічили роки: «Первий раз — дак пащитаєш, сколько гадов жить» (с. Даничі), «Зазуля як кує, так щитають же гада: “Зазуля-зазуля, скажи, скільки мені ще жить асталось”» (с. Красківське).

Гнізда **ластівкам** не чіпали, щоб не мати ластовиння: «Гнездо ластавци не дралі — ластавінне па морді» (с. Великий Зліїв). Уперше ж побачивши ластівку, треба було вмиватися молоком: «Перва ластачка прілетіть... увідішь ластачку, всегда гаварілі, — у девчат же веснушкі, да і хлопцы... были веснушкі на ета. Дак гаварілі: “Ой, скарей, скарей, донь, пайді умойся малачком!” Мама, значіт, — шоб ліцо була харошее» (с. Пилипча), «Гаварілі, шо ласточку в первый раз увідел — вмийся малачком» (с. Пилипча).

Корова, під якою пролетить ластівка, доїтиметься з кров'ю: «Ну, гаварят, шо еслі под каровай перелетіть ласточка — будет кровью дайтса» (с. Пилипча), «Ну, з кров'ю то було. Дак то, кажуць, хоч ластавка пралетела, хоч карова вдаріла карову. Ано само праходіть» (с. Ловинь), «Як з кров'ю — дак то перелетіть ластавачка. Пашипче... Шо ж рабіть...» (с. Суличівка).

Деццо невиразно звучить на Ріпкинщині уривок відомого уявлення, що ластівку не то у вирій, не то з вирію несе на крилах інший птах: «Казалі, шо бусел... Кулік леціць... Ластавка у його леціць на крилах. Дак не знаю як. Шо бусел леціць, а у його' на крилах ластавка. Бо яна сама не да леціць» (с. Великий Зліїв).

Гніздо **бусла** біля хати вважають сприятливим. Руїнувати їх боялися, боячись блискавки: «Там, дзе аіст, там будзе парадак. Масцілі спеціальна, шоб пріляцев аіст. Як скінуць — може', кажуць, і гром чи шо-то такеє» (с. Великий Зліїв).

Вірять, що бусол може за якусь провину прогнати чи навіть убити буслиху. Сюжетної розповіді про це, однак, не виявлено: «Ого, бусли такіє, шо, як рассердітса, так буслиху прагоніть і уб'є» (с. Грабів).

Приліт буслів співвідносять зі святом Теплого Олексія: «*На Алексея бусли' прілетаюць*» (с. Суличівка).

До буслів, що поверталися з вирію, була спеціальна примовка: «*Дак то — діти ж уже кричали. А як це ж вани: "Бусел, бусел, калесом — тваї діти за лесом". Чи все, чи не все — палавіна ув авсе, палавіна в жиці — треба їх пабіці*» (с. Комарівка), «*Бусел, бусел, калесо'м, тваї дзеці за лесом*» (с. Великий Зліїв), «*Мы крічали: "Бусел, бусел, закрутісь калесом, тваї діти за лесом!"*» (с. Пилипча), «*Я така довольна, кажу: "Лелека-лелека, тваї дітки далека". А внук був, дак: "Калесом, калесом, тваї дітки за селом"*» (с. Красківське), «*А шо ж приказувалі... "Бусел, бусел — калесо'м, тваї дзеці за лесом. Палавіна у авсе, палавіна у жиці — треба бусла вбіці"*» (с. Сибереж), «*Бусел, бусел — калесом, тваї діти за лесом. Палавіна в житі — треба бусла вбіті*». *Це мі в дитстві так кричали тее*» (с. Гуньківка), «*Бусел, бусел — калесо'м, тваї дзеткі за лесом. Дадзім табе каші, несі...*» — *забулась*» (с. Сибереж).

Доброю ознакою було побачити бусла в леті чи принаймні на ходу, натомість поганою — коли сидить: «*Як он лятає, значіт, ти будеш летаць...*» (с. Велика Вісь), «*Первий раз, кажуть, летіть, дак будеш лятать, хадіть будеш, а як сядіть, дак уже, кажуть, будеш сядеть*» (с. Вишневе), «*Як хадзячага пабачиш бусла, дак це на добрає. А якішо седзіць, дак на паганає, будеш балезнава'т*» (с. Даничі). Також добре було побачити буслів у парі: «*Ну, кажуть, еслі пара летіт, значіт, будеш у парі. А еслі адін, дак будеш адінокій*» (с. Пилипча).

Невдалою, на противагу буслам, була зустріч із **журавлями**: «*Ну, як маладьож, да уже бусли' — дак буде весельє, а як побачиш журавля, дак буде чужлі'вее лета. Отакее...*» (с. Гуньківка), «*Журавлі первіє пабачиш, дак будеш журицьца год*» (с. Великий Зліїв).

Побутує й уявлення, що якщо ти, йдучи у гурті, першим помітив чи буслів, чи качок, чи журавлів, то це сприятлива ознака: «*Щитали, шо як побачиш бусла' первий раз, і асобенна як ідеши і ідуть вутачкі ма'ленькіє, дак щиталосся, шо якішо ти первий раз пабачив тее, значить, це на харошее. Або журавлі. І журавлі як летят і ти пабачив, значіт, щиталос, шо це к даbru*» (с. Красківське).

Навесні люди наслідували голоси **різних птахів**, мов передражняючи їх: «*Вже, казалі, як ластавка приляцела, дак уже це, щитай, весна. І салавей вже як запев, дак це вже весна. І ото вже... Мой дзед уже вйдзе: "Трепечу'-трепечу' — мужики в полі самагонку гоняць, гарелку п'юць, а я пахлещу-пахлещу нізчи'мнага барщю — у жопі ріпіць!" — так уже падражнювала... Журавлі, дак манілі: "Курли-курли!.." А як гусі, дак: "Гулю-лю!" — манілі, "Гулі-гулі-гулечкі! Гулю-люлю!"*» (с. Великий Зліїв).

Вужі та гадюки на Здвиження нібито «здвижуються», ховаються на зиму: «*Ну, це Здвиження — вужи' да гадюкі здвігаюцца ж, на' зиму хаваюцца*» (с. Комарівка), «*На Здвиження — ну, то же самое, ані збіраються на зімовку, двігаються, злязяться. Столькі їх багато тади, так страшна*» (с. Грабів), «*В лес не шлі на Здвиження. На Здвиження, гаваріт, вся нечість вот ета — змеї, всьо... У нас тут был покойный, Міша, он всегда хаділ. "Ой, я нічо' не бачив". Адін раз пріхадіт: "Ой, стока змеї бачив! Стока бачив!" А які уже — вужі чи гадюкі — хто його знає*» (с. Пилипча), «*Здвижанне — дак усе гади злазецьца вмесце*» (с. Вишневе), «*Вони не збіраюцца, а вони отакими кольцями лежать, — це я сама бачила таке. Такими кольцями на Здвиження лежать, — дак я втікала і бігла да самих Лапатні'в*» (с. Лопатні), «*Ну то ж на Здвиження було й мене. Пашила па апенькі, набрала багатє'нна, а тади чую — ш-ш-ш... А яни пливуть, як вада, столькі їх було. Дак я так ізлякалася...*» (хут. Підлісне с. Ловинь), «*Ну, на Здзвіжанне — дак у лес не хадзілі. Бо на Здзвіжанне гади, кажуць, спавзаюцца все дакучі. Ну, я ня бачила, а расказувалі, шо бачилі. Дак адна бачила — яма: зашумели, да гля'нула, дак ана і ша'мнула аттуль. А баба пакойна, Ліда, расказувала, шо пашила па грибі. Це ж уже осень, празнік, дак па грибі хаділі. Іду, кажа, аж — ко'леса такіє. А ані ж варушацьца, дак шуміть. Шо, думаю, шуміть? Недалека так дайшла, бачу, ка', а ані так пависти'ркували голови взо'ру, гади тіє, а са'міє — калесом таким звлі'с, — дак ана як ша'мнула аттуль...*» (с. Даничі), «*Вужи сабіраюцца на Здзвіжанне у кучкі. У лес не йшли. Уже яни на' зіму хаваюцца. То не толькі вужи, а все змеї на' зіму сабіраюцца на Здзвіжанне у куч-*

кі. На сває ж зімава'нне» (с. Великий Зліїв), «На Здвижанне в лес же хадить нельзя, я ніколі не хаділа в лес на Здвижанне» (с. Нові Яриловичі).

Ту гадюку, котра вкусила людину, на зиму нібито вже «не приймають»: «Катора укусила — ну, вже ж ее адделяють, вже ж ее не приймають в стада. Казалі сеє» (с. Нові Яриловичі), «Да. Была осенью... Ілі ана вкусила, ілі за шо ана провінілася, та гадюка. Я, — вот там у нас ігруша, ігруші такіє вкусные. Я пашла с карзінкай в лес, пахаділа, нічьо' не нашла. А, пайдуду пад ігрушу. Пашла пад ігрушу, налева павернулася, сабрала ігруши, — такіє красівіє і вкусные очень. Сюда руку тока пратянула — дивлюсь. Держу руку так, і дивлюсь. Дивилась, дивилася, а ано такіє ноздренькі, о'чечкі. Ну, думаю, шо ж ано такое? Патом я так руку убіраю: “Ой! Дак ти ж гадюка!” А сюда паварачіваюсь, а тут такой дубовый калок харошій лежить. Я ейо вдарила, ана такая вытянулася, рыжая. Убіла, прікалола ейо, і пашла. Пашла до пріятельніцы. Пришла і кажу: “Маня, ти знаєшь, убіла гадюку, да йду і жалєю. Я руку ей пратянула, ана меня не укусила. А на шо я ейо убіла — нехай би жила!” Ана каже: “Ну і жаль, шо ана тебя не джигнула!”» (с. Пилипча), «Здвиженне як прайде, дак усяка гадасть іспавзаєцца. Ну, ме'ста я не знаю, куда ани де'юцца, но сповзаюцца. А вже яка там астане'цца, дак... Ну, не казалі, шо грешна чи яка, ну бувало таке, шо катора остане'цца» (с. Редьківка).

Вужа, як правило, отруйним не називають, лише гадюку: «Вужі не кусаються. Он б'ється хвостом очень сільна, еслі ево обідят. А так — он безобідный» (с. Пилипча), «Вуж не кусючий, а гадюка як укусить, дак куди хоч хавайся» (с. Комарівка), «Вужи неврєдніє, казалі. Як пабачіть вужа — вікіне, да і все. Не білі» (с. Великий Зліїв). Все ж, трапляється, вірять, що може укусити й вуж: «Вуж — то кусаєцца. Ужа біть, кажуць, — он хужей зліцца. Б'юць — да хужей зліцца» (с. Сибереж), «Ну, це гаманєлі такеє. Шо в лес у той день [Здвиження] нельзя ітти, бо вуж кусаєцца. Такеє чула шось» (с. Сибереж).

Гадюк при зустрічі убивали: «Ой, лязят тые вужи! І па стежці, і па улці. І вужы, і гадюкі лазілі. Ну он же не кусається, не нада біть. Хай повзе. Він... не робить. Вон толька миша по-

ймає, да жабу. Нашо його? А гадюку нада убивать, нашо она?» (с. Грабів). Іноді вбивали й вужів: «Вужів б'ють» (с. Звеничів), «А ужов же етіх — і да хаты палзут. А як да хаты палзут, дак оця Боня хватає за хвост, да как начне насіть сюда-туда — трепать ево» (с. Пилипча).

Подекуди не вбивали ні вужів, ні гадюк: «У нас нічога. Ні ву'жа, ні гадюкі не б'ють. Нічога не кажуть, шо буде. Ну, так проста, кажуть» (с. Комарівка), «Ну, і гадюка, наприклад, якщо її не трогай, вона не троне тябе. Йана ж баїтєся стуку, як ідеши. Стукаєшь ідешь, ана ж улазіт. Нема її» (с. Грабів).

Виняток для вужів робили у тих випадках, якщо вони ссали корову: «Вужи ссуть карови, ета да. Ну, як ссав, дак уже ж яго сачи'лі, як вон прійде да карови, патом убивалі. Було такеє. Насисався так малака, шо як уб'ют, дак...» (с. Редьківка), «Вуж може... Калісь у нас смактал. Абав'є ногу, за дойку возьме і так смокче, шо не атарвать. Смокче, смокче... патавстіє і палезє. Ганялі, і убивать хателі. І не паймалі. Он палез, палез, да й нема. А назавтра знов прилезє. Так стяреглі вначи. Стяреглі. А як уже абав'ється, так убивалі. А нашо ж? А карова такая да его пріученая, як да теляті. І смакче. Ана стаїть» (с. Грабів), «Вужи? Були, повно! Вуж не шкодить, його й не б'ють. Ну, буває. Кажуть, до неї вуж ходить, карову ссе. Ну, били його, да й все» (с. Грабів), «Вужів убиваюць. Да на шо яни? Карову дояць. Карову може падаїць, да на шо яни, тие вужі? Вісце карову — малака нема» (с. Вишневе), «Доїть он очень харашо карову. Вужака так прасасьютса, шо... Кагда та тут у садєдкі у лесу карова была, і наверна, он ейо даїл. Лежал такой калач свьорнутый. Я кажу: “Ну шо ж! Я тебя уб'ю, не атпущу”. І как вдарила його, так он как начал струйой такою дуть. Я зроду не бачіла, шоб он пісял, чи шо он рабіл — хто ево знаєт» (с. Пилипча), «Я вбівала вужа. Може іссать карову. Пагано» (с. Данічі), «Ну, казалі, шо може виссать малако. Оце чула я за вужа'. Недавно вбіла...» (с. Красківське), «Я калісь вїйшла на двор, а вуж повзе аттуль. Ого... Дліннейший, отакій, да товсте'нний такий, як грабі'льна. Я так злякалася... Яни ж вісисають, кажуть. Я не знаю. На пашу карову виганяють, дак вуж абав'єцца кругом наги і карову доїть» (с. Нові

Яриловичі), «Ну як вуж ссе, дак карова прівикає. На паши, там, де ссе, да як врем'я при'їде, карова туду йде» (с. Редьківка), «Вуж як залезе, дак буде даїть. Стере'гли да вужа вбівали» (хут. Підлісне с. Ловинь).

Схожу ситуацію зафіксовано на Ріпкинщині й щодо теренів заходу України: «Вуж має да карови. Послали мого батька в Західну Україну. Ми приїхали після війни сюди, купили таку невеличку хатку, ну й карова стаяла в сінях. І вона б'єця цілу ніч й б'єця, та карова. Кали мати почала розказувать людя'м, люди кажуть — то в тебе' десь вуж. Дак оце правда була. Шо вона коли ви'кидала з карови гній, а тоде пішла, а вуж той на сонці прастягався лежав. Вона його зарубала, дак у його малако і вправду було всередині. Як зарубала, і таді карова вже не билась» (с. Лопатні).

Вірять, що вуж має певний «гіпноз», яким впливає на здобич: «Бачила ще, ви знаєте, що бачила? Йшла па апенькі, дак бачила: жаба кричить, а вуж отак коло їє — і затьог у рот. Каже, вже ж йон так, шо яна ж, каже, буде віщать (і я ж оце бачила), — і прама йде і кричить, і кричить, а йон сей рот роззявляє, і яна сама лезе» (хут. Підлісне с. Ловинь).

У с. Пилипча зафіксовано відомості про «старшого вужа»: «Я бачила старшого вужа. Так я драпала аттуда! Єцьо ж маладая была. У нас урочище начинаєтса за шляхам. А за шляхам там верес расьтот. А грибы там какіє! Ідьош — ані таке — корень, така шапачка! Чарнагаловые таке! Ну, неважно! Іду, а там апок — ад вайны астался. Я как глянула — ужака! В маю руку талціны. Скока діны, я не знаю. Я з ляку летела аттуда Бог знає как. І долга туду не хаділа. Галава от таім трьохугольнікам. Здаравенна. Уж. Жолтые ж еті у нево. Ну, я ж кажу, шо я перелякалася ж некуда. Летела аттуда. І з тех пор я нікагда такого страхіття не бачила».

Широко побутує на Ріпкинщині вірування, що опівночі на Купайла цвіте **папороть**, хоча відповідні розповіді й не надто багаті подробицям. Зокрема стверджують, що хто знайде цвіт папороті, буде щасливим, «багата знать буде»: «Папороть цвіте. Шось, я чув, шо ана раз у год чи в два годи цвіте. І хто ту кветку сарве, вроді, щасливий буде. Даже, може, на Івана Купала, я точно не знаю»

(с. Звеничів), «[На Купайла] Ну, кажє, папараць цвєє, дак у нас же лес далека, ніхто не хадзів. Шо расєє у дванадцать часов ночи на папараці... То ж спори — цєєр кажут... Да казалі, шо ад ведзьмав чи ад чаго, ну, шоб цвет папараці найці» (с. Великий Зліїв), «Паператі цвет... Нихто єї не бачів. То хто бачів, дак той багата знав. Казалі так. Хто бачів паперать, катора цвіте. Ну хвакт, шо паператі ніхто не бачів. Паперать єслі будєш бачить, значить, багата знать будєш» (с. Миси), «Папаратнік? Чула, ну не бачила. Хаділа ноччу в лес... Не знаю. Ніхто нічо не розказував. Ноч прасідєлі...» (с. Даничі), «Ну, так же кажуть, шо яна раз у год цветє. Ну, цє ж на Івана Купала» (хут. Підлісне с. Ловинь).

У с. Комарівка згадали про те, що сміливця, який прагнув знайти цвіт папороті, у лісі щось лякало: «На Івана Купала єк у дванадцать ночи пу'їдзєш, да пабачиш уже, шо паперєць цвєє... Дак а шо вано будє тади... не знаю... Ну, хаділі ж... хаділі. Хто баявсє, дак не йшов же. А хто... Калісь казалі, шо адін пашов, дак кажє — так напужа'ла у лесі, як пашов...»

Лише у с. Велика Вісь зафіксовано бувальщину, дещо багатшу подробицям. Зірвати цвіт папороті може нібито лише той, хто «знає», а зберігати цвіт потрібно під шкірою долоні: «Мой дзядзька, був знакомий з Гарбахі, сє там за Звені'чев село, дак йон із їм дружив, дак сей Павел, дак йон пас карову, а тут же лєси були всюди, да й загубив карову. А баба була, далжно', зна'харка добра. Тик яна — за яго', і пашили яни шукаць карову. І сє как раз на Івана Купала. А йон толькі ж цвієє на Івана Купала. Так яни пашили, і яна взяла' бритву, і пашли і найшли цєї же папаратнік, саме за цвєєв, і яна розрезала єму руку, улажіла папаратнік, — дак йон все міслі всех людзєй чітав. Всьо знав. Дак йон хадзів і казав, як аце вайна началася, так йон, кажє, ідзє па гораду да й кажє: “Завтра вайна. Завтра вайна”. Дак яго в міліцію. А йон кажє — як не будзє завтра вайни, дак расстраляєє манє. І йон узнавав все мислі, і нікому нічога правди не казав, а так, намйоками толькі. Дак йон дзядзьку маму' сказав точно, калі йон умрє. І йон адходзів уже в армію, папращався, і їх гнали на хронт, із села ж там чалавек сколькі, і сєлі на привал. Налєцєв самальот, кінув бомби,

і яго асколкам ударіла і йон сканчався на месті, не дайшов і да хронта. На Івана цвіте. І так єе не во'зьмеш, як нічога не знаєш. Яна цвіте, но не зна'ючі — сатана не дапустіть, шоб ти дайшов да єе. Так міне казалі».

У с. Гуньківка зафіксовано оповідку про чоловіка, якому цвіт папороті потрапив до постоло: «На Івана... Расказувалі, шо хто-та там хадів, і як цвет папараті впав... а калісь же настали плє'лі, в насталах хаділі, — і хадів мужчіна в насталах у тих, і цветок упав. І каждаяе растеніє казала, ад чаго ано. Ну як он раззувся і цветок той випав — і он уже всьо... нічога...»

У с. Красківське зазначили, що колись молодих на весіллі благословляли на щастя, б'ючи папороттю і любистком: «Ну, це щитали якась священна рослина. Любистак і папороть. Це колись і молодіє як женилися, дак це їх били цєю папараттю, шоб щасливі були, да любисткам благословляли. І купали дітей маленьких у любистку і в папороті».

Подекуди вважають небезпечним, якщо біля хати росте **ялина** чи **сосна**, **береза**, **верба**: «Були такі дерева. Це кажуть у нас на ялину. А я он осе посадила, дві ялини росте. Кажуть, шо, мол, ялина дуже пагана сприяє на хазяїна» (с. Лопатні), «Сасни' не садять же кала хати, а чаго — я не знаю» (с. Вишневе), «Ну, сасну' нельзя садіть, березу не са'дять. Се всього найлуччей каліну пасадіть. І ля калодезя, і ля хати. Лучче ябланю, грушу пасадіть» (хут. Підлісне с. Ловинь), «Хво'ю саділі. А бярози, кажуть, нельзя садіць. А от чаго — ня буду брахать, ня знаю. Бярозу у дваре нельзя, каже, садіць» (с. Вишневе), «Ну, кажуть, еслі граза, так вербу, мол, нельзя возле дома садіть. А Бог єво знає. Хвою, кажуть, тоже ж нельзя. Ну, не знаю. Гаварят — нельзя. Ну, пасаділ сасед трі йолкі. Дочь умерла. Забрал в горад єйо к себе. Мол, вот, пасаділ йолкі. Но нікто ж не веріт. Но а от у племянніка, бачите, яка красіва йолка возле дома?» (с. Пилипча).

Трапляються застереження щодо **каліни**: «Каліну сажалі, дак так сажалі, за дваром. Кала хати не сажалі каліни. Не знаю чаго. Ні в кога в нас нема, толькі в адніх» (с. Комарівка), «Казалі, шо каліни нельзя, в кого каліна в дваре, дак тама... Шо сем'я зведецца. Плахоє... А каліна була пашиті в кажнам дваре» (с. Великий Зліїв), «Не са-

жалі берозу і, я чула, каліну. Не знаю чога. Ну саділі в нас тут...» (с. Гуньківка).

Неплідні дерева біля хати зазвичай не садили з суто прагматичних міркувань: «Берозу, правда, я пасадів на вуглє. Дак іспіляв. Не нада садіть. Криша паржавела. А так — чі'стінька...» (с. Миси), «Ну, пасаді березу, дак з неї толку мала, а затінак да каренне...» (с. Даничі), «Ось була асика така я здаравлю'щая у саседей, дак слава богу, шо павалілі, а то на маю кришу го'лле пашло. Кажу — як впаде, дак і хату поваліть» (с. Нові Яриловичі).

У будову і навіть на розпал не брали **дерева**, **почепленого блискавкою**, бо буде густі в хаті, тріскачесь у печі: «Як громам — дак кажуць, того дерева нельзя класці в постройку» (с. Даничі), «Не бралі — то грамавее яке, шо гром павалів. Ото гром в дзерева, дак шоб його... бо буде гу'сті в хаці» (с. Великий Зліїв), «Ну грамавіє, разко'ланіє не бралі у хату. Іх і на дро'ва нішто не брав. Ну, казалі, у пе'чи бу'де тре'скацца» (с. Миси), «Того' дзе'рева, кажуць, і паліць у пе'чи нельзя» (с. Сибереж).

Дехто стверджував, що у будову не брали **тополі**: «Таполю не беруть, патаму шо Христос... Хтось павесівся. Я не знаю, но таполю не ставилі» (с. Звеничів). Очевидно, респондент у цьому випадку апелював до відомої апокрифічної легенди про повішення Юди на **осиці**. Водночас осичину як будівельний матеріал на Ріпкинщині, навпаки, вважають дуже добрим: «Асінавіє ха'ти в нас пашиті у кажного. Асінавіє за всього' дзерава крапче'йшее» (с. Великий Зліїв), «Асіну бралі. У нас, па-моєму, с асіны вот ета прістройка сделана» (с. Пилипча), «Напрімер, у нас счітают, сама лучшая — асінава хата. Тьопла. Асінава хата — красата. А в Беларусії (Ані бралі в нас люпинь, адавали ж лесам. Оттуль вазілі, з Беларусії) кажуть, шо чортава дерева, і ані єго не счіталі за дерева. А в нас асіна... счіталася, шоб хата была асінавая» (с. Велика Вісь).

Спорадично побутовала традиція садити дерева біля могил померлих. Зазвичай садили березу чи вишню. **Клена** ж, як зазначили у с. Красківське, біля могили не садять: «Дерева садили [на могилах], но тіки не садили етіх... кльон не нада садіть. Це ти праклинаєш пакойника. Вишню в нас садили, хвоя — са'мее насіваєцца» (с. Красківське).

Виразні прояви світоглядних уялень спостерігаємо на прикладі **астрономічних об'єктів** та **метеорологічних явищ**.

На Воздвиження Чесного Хреста, як вірять, **земля** «здвага'єцца», відтак у цей день не можна було сіяти: «Ну, дак то ж на Здвиженне земля іздвага'єцца» (хут. Підлісне с. Ловинь), «На Здвижанне земля здвагаєцца, кажуць, і на Здвижанне не селялі нічога, в сей празнік» (с. Даничі).

На Благовіщення і на Великдень **сонце** нібито «красу'єцца», «йгра'є»: «І на Паску, і на Благовіщення іграє сонце. Всякімі цвєтамі. Ой, так карасіва... переліваєцца. Переліваєцца — прама... ой, і не расказать... Галубим, і розавим, і... свет отакій... — ой, красіва дуже» (с. Горностаївка), «Виходзілі толькі, як уже ж Паска... Се вже і свеціць, як сонце сходзіць, — дак сонце красавалося. Це вже зналі. І от я прим'єціла: ну чого яно в такій дзень не палуцаєцца, а от як на Паску — дак красуєцца. Так в кружок за'їдзе, тади наче назад ідзе, так наче міга'є, — красіва, так красіва, шо я спеціальна не сплю, шоб іцці. І цєпер віхожу, калі бачу. Ну, я примечала: в такій дзень нема, а от як на Паску — ой, красіва...» (с. Великий Зліїв), «Дівілася й сама. І на Благовіщення йграє. Два ра'зи. Рано як устать, да як ісходіть сонце, дак можна і пабачіть» (хут. Підлісне с. Ловинь), «Дак то на Паску. “Ой, осьо ідіт дівітес, як красіво сонце йіграє”. З самого ранку. Як сонейко сходіть. Вибегалі да дівіліся ж» (с. Вишневе).

На **місяці**, як зрідка стверджують, видно, як брат брата тримає на вилах: «Брат брата вілами...» (с. Грабів), «Дак кажуць, шо брат брата держи'ть на вілках, чи шо» (с. Вишневе), «Ну то ж і в Біблеї є, шо брат брата закалов. Дак отак і казалі, шо ото на ме'сячку брат бата на вілках дзержі'ць» (с. Великий Зліїв). У с. Ловинь виявлено інакшу версію: «Адін казав, шо бачів, як ісходів місяц, дак бачів, шо Ісус Христос стаяв» (хут. Підлісне).

Варто зазначити, що респонденти доволі непогано орієнтуються у фазах місяця: «На старику чи на молодіку, казалі» (с. Звеничів), «Новій місяц, падповне, старій місяц і крайніє дні. Дак то вже як астання чверть, дак тади яго й нема два чи три дні — крайніє дні. А тади вже настає но'вий місяц» (с. Вишневе).

Особливо часто про фази місяця згадують, коли йдеться про терміни висіювання і висаджування різних культур [докладніше про це див. 6, с. 1320—21]. Найсприятливішим для гарбузів, зокрема, вважали підповня, для огірків — молодик, для картоплі — «крайні дні» тощо: «На маладих днях [зерна] не засею'ть. На маладих днях сею'ть гуркі, шоб маладіє довга були» (с. Сибереж), «На маладіку — се щітаєцца гніле'ц, дак нельзя садіть. А вже як падповне, дак то ж уже харошіє дні, дак тади саді. А вже савсем як даходіть, дак то тож паганиє дні» (хут. Підлісне с. Ловинь), «Гарбу'зи садзілі на старо'м. Не на маладзіку, а на старом, шоб старіє були, шоб зе'рнят багата було» (с. Сибереж), «На старо'м лучче пасея'ть, а не на маладом. Ну, наверна, луччій уражай» (с. Миси), «Гарбу'зи садзі тади (це в мене' тьотка калісь так казала), шоб не ру'шила місяц. Шоб місяц не рушив. Так будуць здаровіє. Уто ж у календаре тако як кружочак наче девачка, дак там і напісана — повний місяц. Повний місяц. І шоб йон ня рушив, — дак тади й саді гарбу'зи. Як повний місяц — і саді. Пака повний» (с. Задеріївка), «Картошку са'дзяць трецім дньом маладзічка» (с. Задеріївка), «Місяц — дак шо не на маладіку, як са'мо он ро'діцца, а на старо'м, шо схо'діт, — дак це такіє разніє работи рабіть, якіє не хочеш. У гародзе — дак на старо'м... І сея'ть, і садіть» (с. Мокрі Велички), «Ну, маладзік настав, перва чверть, — маладзіком пагана садзіць, усе будзе неважнає маладзіком. Падповна — такеє шось, шоб повнає було, — ну, сон, там, усе пасадзіць. А ру'шило — дак се вже ж рушило, дак уже... А на старо'м — старее будзе. Гуркі — старіє...» (с. Великий Зліїв), «[Картоплю] Ну, в четвер старалісь не садіть, а в п'ятніцу да середу саділі. Ну, казалі, шоб наче на падпо'вна саділі, шоб було на гародзе повна. Як ото ідзе падповна. Ну, на руша'нне ж не хацелі, вже як рушило, дак тади вже. Рушанне — як повний місяц рушиць. То вже треіця чверць» (с. Великий Зліїв).

Враховували фазу місяця й тоді, коли заквашували капусту: «Четири ж квадри. То буваюць схо'дніє дні, дак капусту клалі, дак сьомим дньом, п'ятим дньом, дев'ятим дньом. Маладзіка — п'ятій дзень, сьомий, дев'ятій. А патом — треіця середу, уже як рушиць, дак у середу тую клалі. А на

старо'м — цвєрда'я будзе. На' зіму ж, кришили в дзе'жкі. Маладзіком — дак будзе сма'шна, маладзенька така» (с. Великий Зліїв).

Важливим був цей фактор при закладанні картоплі, рубанні дерева: «Крайнімі днямі нада зане'сці в погреб картошку. Ну, канеџ маладіка, ета крайніе дні, називаюџца. А хто не управіџца, дак нада да сход сонца зане'сці у погреб. Шоб не так елі міши. Казав в нас адзін, плотнічав, дак казав — абраџі вніманіе: як ізрубаеш шось на стройку крайнімі днямі, або на маладніку', — разніца веліка» (с. Велика Вісь).

Щоб хата була міцна, суха, будову починали на «старому місяці», у «третю середу»: «Начиналі, на-верна, на старику, па-моєму. Шоб крєпка була» (с. Великий Зліїв), «Ну, хату калісь... Калісь. Я не знаю, як тепер же, а ще при майом ведаму хату строїлі так. Називалосє — трейтя середа. А трейтя середа — це маладзік калі настає, дак от маладзік — чатири недзелі сущєствує той маладзік. І тие чатири недзелі — на трейцьой недзелі у середу — це вже строїџь хату, дак начинаюџь у сєй дзєнь. І на старом. Ну, йон вже старий, канєшно, трі недзелі пра'йдзе, дак старий вже. У трейцю, каже, середу начинаџь строїџь хату, дак будзе сухая. От. А як на маладзіку, дак будзе мокра хата. От як. Дак ми от живом, дак так і строїли, в трейцю середу» (с. Сибереж).

Добра прикмета, якщо бачиш «молодичка» з грішми в кишені (схоже трактують кування зозулі) та справа від себе: «Як зазуля кує — шоб у кармані гроши булі. Тади ж, каже, не пустий будє карман. І як пабачиш маладіка, дак нада, шоб у кармані гроши булі. І як ідєш, да маладік з правай старани, дак на харошєє, а як із лєвай, дак і на паганає. Па-кланіџца три рази'...» (хут. Підлісне с. Ловинь).

Повсюдно добре пам'ятають про святвечірній звичай «гукати **Мороза**». Господар чи діти кликали: «Мароз, Мароз, ідзі куџці есџі! У Петровку не хадзі, гарбу'з, гурков, картоплі не марозь!» (с. Задеріївка), «Мароз-Мароз, іді куџє есџі! А в Петровку не бувай, бо будом железнімі пугамі біџь!» (с. Рєдьківка) тощо. Спорадично Мороза гукали на всі три Куті, однак звикло — на Різдвяну. Подекуди кликали Мороза, ще тільки-но поставивши кутю на покуть (с. Комарівка), часто — за столом безпосередньо перед вечерєю (с. Велика Вісь,

Миси, Олєшня, Сибереж), трапляєтьсє — що у вікно (с. Пилипча, Суличівка), у комин (с. Великий Зліїв, Вєрбівка), нерідко ж його гукали надворі (с. Вєрбівка, Ловинь, Мокрі Вєлички, Нові Яриловичі). Гукаючи Мороза в хаті, стукали рукою в стіну чи у вікно, ложкою по віконній рамі, «качолкаю» по столу чи в покутній вугол. Якщо гукали надворі, то рукою чи «качолкою» стукали у ворота. У сс. Вєлика Вісь і Рєдьківка для Мороза на вікно ставили «ложку куті», а в с. Мокрі Вєлички, кличучи, тримали горщик з куєю.

На **громовиџю** казали, що це «Ілля їздить на колісниці», «Ілля воду вєзє»: «Дак то ж уже на Іллю. На Іллю, шо ось Ілля качаєџца. Другого ось августа Ілля. На калєсниці на якоїсь єздзіџь Ілля» (с. Великий Зліїв), «Ну, Ілля-прарок на калєсниці єдє» (с. Гуньківка), «Ну кажуџь, шо катаєџца на калєсниці на якоїсь на агнєно'й» (с. Великий Зліїв), «Ілля воду вєзє» (с. Горностаївка).

Коли чули перший грім, притулялися спиною до дерева чи до хатньої стіни або вугла, щоб спина не боліла: «Перший гром? А-а! Треба станавітьџца пад стєну, чи к дереву, ну, вопшем, спіной прітулітьџца ік дереву, і стаять уже ж. Первий-пріпервый сє гром. Так, мабудь, як спіна балєєџь» (с. Велика Вісь), «То ж, кажуџь, шо первий раз як пачуєш, да шоб падпіраџь дзєрево, шоб спіна не балєла» (с. Данічі), «Перехрєстиџца нада. Спиною да дєрева. Шоб спіна не балєла» (с. Красківське), «Дєрево падпіралі, шоб спіна' не балєла» (хут. Підлісне с. Ловинь), «Спі'наю да стєни станавілісє, шоб спі'на не балєла» (с. Сибереж), «А спина шоб не балєла — гром гримить, дак привалюйтєсь отак ік дереву чи ік хатє» (с. Суличівка), «Гаварят, для того, шоб не балєла спіна, кагда начінаєтсє граза, — первый гром слышите, абєзатєльна гдє-то нада стаять спіной к дереву — прісланітсє» (с. Пилипча), «А, гром — дак кажуџь — станавісє пад дєрява, шоб спіна' ж не балєла» (с. Вишневе). Лише у с. Велика Вісь рівноцінною щодо впливу на біль спини назвали ситуаџію, коли людина уперше навєсні бачить бусла: «Ну, я ж вам кажу, шо прілетіть бусьок, да стаять... І первый гром, і первый...» Вилікувати поперек могли й перші з-посеред дітєй, походивши по ньому: «Ну, калісь же ступалі па спіне. Такіє первіє ступалі» (с. Великий Зліїв).

Аби не боятися грому, треба було з'їсти шка-
ралупку від освяченого яйця, яким розговлялися:
«Лушпа'йки адавали куря'м. А зразу, як тіки
сідали за стіл, абав'язкова адно яйцо разбивали і
нада було звісти шалу'шки з цього. Первим дол-
гом, чим яйцо їсти, сам'ять цие шалу'шки і звіс-
ти шалу'шки. Так було. Не будеш баяцца гро-
му. Каждый са сваго'. Хто ззів, а хто не ззів...»
(с. Красківське).

Деякі свята мають статус так званих «гromових».
У ці дні, остерегаючись блискавки, не робили важкої
роботи, особливо у полі. До таких відносяться Іллі та
Пантелеймона: «Разговори якісь були, шо гром спалі-
ць... На Іллю ж, каже, не нада рабіть нічога, бо
усякеє може палучіцца» (с. Вишневе), «У нас даже
хату тут спаліла. Тока не на Пантелеймона, а пер-
ред Пантелемонам. Абычна за день граза такая
бываєт! Страшна!» (с. Пилипча), «Ко'пі, якась...
Пантілімо'н лечиць копі — якась приказувалі. Па
трі ко'пі. Шось не знаю... Це ж от буде дзевятаго
августа...» (с. Великий Зліїв), «А на Панцеляя —
се копі лечилі. Ідзє, да треба пащитаць, сколькі ж
це коп на полі. Паліко'п його називалі. Ну, шось чи
гарела, чи палілі калісь...» (с. Великий Зліїв).

Від **грози й граду** вважають помічними пікну
лопату, качо'ргу (коцюбу), ві'лкі (рогача), шматок
чорного хліба, — їх при наближенні важких хмар ви-
кидали надвір (трапляється, що два предмети клали
навхрест біля порога). Освячена верба й стрітенська
свічка оберігали хату, так би мовити, зсередини, хоча
вербу також могли кидати на подвір'я.

Найчастіше від грози, від граду викидали надвір
пікну лопату: «Лапати вікідалі калісь. Пе'клі хлєб
са'ми, дак лапата називалась, була. Дак на гра-
зу вікідалі тую лапату» (с. Сибереж), «Як гра-
за — стараліся, шоб був верх зачинятий, і ста-
раліся кучкаю не сабірацца, а атдзельна. Бо гром
же гріміць, дак страшна. Ад граду лапату хлєб-
ну вікідалі, тади ж хлєб пе'клі, дак такіє лапати
булі» (с. Великий Зліїв), «В нас калісь вікідалі ла-
пату, як град ішов. То вже як си'плєцца град, наче
шкля'ний, тади вікідалі. Калісь же дєравянніє ла-
пати були...» (с. Малий Зліїв), «Як град ішов, дак
вікідалі лапату на вулицу, шоб град перейшов, пер-
рєстав» (с. Комарівка), «Як гром да град б'є, дак
лапату вікідають» (с. Суличівка), «Малілісь, ка-
нешна. І помню: калісь же хлєб сажалі на лапа-

тах — і мама стараліся з карідора вікінуть тую
лапату на вулицу» (с. Гуньківка), «Старіє люді ла-
пату вікідалі, шоб град не пабів. Дадолу кідалі»
(с. Вишневе), «Лапату вікідали» (с. Грабів), «То
якшо дощ іде, то шоб закінчився скоро, то вики-
дивають лапату. Якшо сільний такій» (с. Вели-
ка Вісь), «Як ішла вже хмара з градам — калісь
вікідалі лапати, я такеє чула дома. У нас гама-
нєлі. Вікідалі» (с. Вертеча).

Освячена верба оберігала хату вже самою своєю
присутністю на покуті: «Лазінка в хаті, шоб гром не
вдарав» (с. Суличівка), «Ну, та ж кажуть, шоб не
вдарало, дак нада святу вербу ставляць у хаті»
(с. Даничі).

У випадку грозовиці засвічували у хаті **стрітен-
ську свічку**: «Ад грому... ну сейчас же свєчєчкі
єті гразавьє. Шо священнік правіт на Стрєчен-
нє. Граза начінаєт, у меня малітва. Я тєпєрь ужє
не знаю, гдє та малітва. "Свят, свят! Святий
Ісак! Закрой..." Читаліся малітва єта» (с. Пи-
липча), «Як ішла вже хмара з градам — хто в церк-
ву хадів, дак станавлі свє'чкі» (с. Вертеча), «Ну,
цє ж світили свічки на Стрїтення. І цю свічку ж
завжди берєгли й ставили, коли блискавка і грім»
(с. Велика Вісь).

Інші предмети використовували рідше і, як прави-
ло, комбіновано. Зокрема, кидали надвір:

— коцюбу: «Качо'ргі, казалі, кі'далі, ну я не по-
мню цього'. Нє бачила. Ну чуть — чула, шо ка-
жуть — качо'ргі вікідаєт, шоб дощ не намачів. Чи
той... шоб град же не пабів нічога» (с. Вертеча).

— вербу і рогача: «Ад граду вербу свячоную,
ві'лкі вікідалі. Тіє віли, шо у печку ставіть гаршкі.
Дак вілкі тіє віносілі, я знаю» (с. Горностаївка).

— лопату і рогача: «Шоб град, дак пе'кальну ла-
пату вікідалі надвор. Шоб ужє ж град не пабів.
Віносілі і кідалі. Ві'лкі тіє тоже вікідалі. Ла-
пату, і вілкі вікідалі» (с. Олєшня).

— лопату і коцюбу: «Єслі град начіналса,
вікідалі... лапата называєтса, та, шо хлєб пе-
клі. Вот, раньше ж мама, дапустім, сама пєкла
хлєб, мука свая была, всьо. Вот. Єтат, лісточєк
падкладывала с капуста і саділа в печку. Лапата
называліся. Лапату єту. Єцьо в єтам гаду, мне
гаварят, нада і качєргу вікідываєт. Но я знаю,
шо мама всєгда, как тока начінаєтса град, ана
выбрасывала єту лапату» (с. Пилипча).

— чорний хліб, коцюбу, лопату: «Як уже граза, град, дак викідали хліб чорний, качергу', або — тую лопату, шо печуть хліб, дерев'яну. Хліб житній. Ну, адрежуть кусочок, кінуть у двор, да і все» (хут. Підлісне с. Ловинь).

У низці сіл побутують уявлення про так званий «Градобійний день» (Грамави'к, Градабо'ї, Градобо'їний день (найчастіше), Градаві'ї день; Градабо'їний чацьвер; Целіград). У цей день не можна було працювати на землі, землі «не ворущили», аби не побило градом посіви. У більшості випадків респонденти не могли точно означити, що це за день, інші пов'язують його з післяпасхальним періодом, з Троєцькими святами. У сс. Ловинь і Гуньківка чітко означили, що Градовий день, він же «Целіград», — 23 травня. Ймовірно, йдеться не про один і той самий, а про декілька «градобійних» днів. Це можуть бути четверги на Провідному, Середохресному (середина від Паски до Трійці) й Троєцькому тижнях і, власне, «Целіград» [докладніше див. 6, с. 1325].

Знають на Ріпкинщині й про так звану «Горобину ніч» (місцеві назви Арабі'нна, Грабі'нова, Рабі'навая, Рабі'нава ноч): «Арабі'нна ноч? За цюю ноч гаварілі. І мама всегда гаваріла. Трі ночі Арабі'нние ціє. Тре'їця сама'я страшна'я. І я крепко баялася, бо в Рабінну ноч мая бабушка згарела. Дак страшна'я ноч...» (с. Гуньківка), «Грабі'нова ноч — це ж як граза вже дзе-то. Ось яна біла пазавчора, целу ноч гримело» (с. Даничі), «Рабі'навая. Буває, дакалі, ніхто не знає. Калісь старіє люді зналі...» (хут. Підлісне с. Ловинь), «Рабі'нава? Ну, це ж як граза ото да такеє, дак кажуць — ой, це Рабі'нава ноч. Такая страшк'ая» (с. Комарівка).

Веселку сприймають як ознаку припинення дощу: «І за радугу гаманелі. “Ой, радуга — це не буде дащу вже, бо онь радуга светіть”» (с. Сибереж), «Радуга — дак то вже, каже, не будзе дащу. Казалі, дащу не будзе, як радугу вгледзелі» (с. Великий Зліїв). Водночас вірять, що вона набирає воду з Дніпра чи з моря: «Ну, казалі, шо веселка воду п'є. З Дніпра, все казалі. В нас же Дніпро недалеко» (с. Красківське), «То, кажуць, дуга набірає дощ із мора. Хто каже дуга, хто райдуга» (с. Вишневе).

Прикметою на **дощ** була поведінка жайворонка: «Скакалі. Шось ми приказувалі... Чи на дощ, чи на... Забулась... То... Птіцу падкідали вго'ру, да: “Трапетуха-трапетуха...” Ото тая, жайваранак.

Іх от цепер вже й нема... “Трапетуха-трапетуха, чи на дощ, чи на суха?” І яна тре'пеуце... Са'міє падскакувалі. Як на дощ, дак уніз, а як на суха, дак уго'ру. І яна тади вго'ру і палеціць» (с. Великий Зліїв).

Про невчасний дощ є приказка: «А дощ іде не тади, як просяць, а тади, як косяць» (с. Велика Вісь).

Дощ, під час якого світить сонце, майже повсюдно називають «циганським»: «Як сонце і дощ — циганській, казалі. Циганській дощ» (с. Великий Зліїв), «Циганській дощ, як іде дощ і светіть сонце» (с. Сибереж), «Циганській дощ — і сонце светіть, і дощ іде» (с. Петруші), «Як сонце і дощ — то циганській дощ» (с. Вишневе). Лише у с. Грабів зафіксовано назву «сліпий дощ».

Діти вибігали на невеликий теплий літній дощ і приспівували: «“Іди-іди, дощику, зварім табе борщіку. Табе каша, а нам борщ, шоб ішов густейший дощ”. Як ото дощ, повіскакуєм да по лужам бегаєм» (с. Сибереж), «“Іді-іді, дощику, звару табе борщіку в новому горщіку, тобе каша, міне борщ, шоб густейший падав дощ”. Так проста приказувалі» (с. Комарівка), «Іді, іді, дощику, звару табе борщіку в дзюра'вamu горщіку» (с. Малий Зліїв), «“Іді, іді, дощику, звару табе борщіку в палам'яним горщіку. Табе каша, міне борщ, шоб ішов великий дощ”. Спевалі у дєтстві, да і все» (с. Вертеча).

У с. Сибереж дощ поділяють на «громовий» і «обложний»: «Як із громам дощ іде, грамавий дощ, дак йон пера'їде і пагода буде. А як абло'жний, називаєцце абложний, це без грому, — дак може' і два дне іцці, ззава'лу. Абложний — того', шо йон дова ідзе» (с. Сибереж).

Перед завершенням дощу небо «кабаниться»: «Баба стара'я калісь... Па небу хма'ри йдуць, і дощ, і дощ, і дощ, — аж ана уже прішла в Паля'нскеє (тут балота), да каже: “Дзетачкі, вже дощ мі'нецца, неба покаба'нілось”, — так сказала. Значить, прасве'ти є. Так старіє люді гаварілі. Вже хмари пашлі, да каже — небо покаба'нілось» (с. Великий Зліїв).

Якби хто загородив на Благовіщення — буде **посуха**: «Да Благов'ещення не гараділі. Да Благов'ещення як загородіш — не буде дащу. І калісь, казалі, вікопувалі ставби — і дощ був» (хут. Підлісне с. Ло-

винь), «*Це ж послі Благовещення націнають толькі землю трогать. Да Благовещення не паложено було. І калкі биць тоже. Шо загародіш, дак дощ не йдзє. Разломувалі. Як хтось прашка'піцца, так сейчас прі'дуць разто...*» (с. Олешня).

У випадку тривалої посухи зверталися до священника, щоб відправив відповідну службу. Разом зі священником виходили на відправу на поля, на кладовище, правили біля церкви чи у церкві, біля придорожніх хрестів: «*Як суша, дак батюшку прасили, батюшка малився*» (с. Красківське), «*Як суша була, дак ізбіраліся люди і прасілі батюшку, шоб адправів*» (с. Редьківка), «*У церкві загадували правіть*» (с. Суличівка), «*Як засуха — громадою виходили якомсь: чи біля церкви, як у церкві були?.. Я вже цього не знаю. Молилися, шоб Бог послав дощ*» (с. Грабів), «*Як довга дащу не було, дак бацюшку прізивалі, і бацюшка із певчаю виходзілі сюди на жита, там, чи шо, на поле, і правів бацюшка*» (с. Задеріївка), «*Нанімалі священніка, звалі. І священник правіл вот-там — ат кладбіцца, ат каплічкі і шол в поле. І люди шлі с німі*» (с. Пилипча), «*Знаю, шо єслі не было... засуха была, так нанімалі священніка. Пріхаділ священник, і тагда люди сабіраліся і виходилі в поле. Где-то он абхаділ, какой-та учасок, правіл. Дапустім, націнаєтса дождік. Прашол дождік, абраднуютса все...*» (с. Пилипча), «*Да виходілі на поле правілі, шоб дощ пашов*» (с. Звеничів), «*Як дащу не було — ну, хаділі на кладьбіще, там правілі, на кладьбіці*» (с. Редьківка).

У с. Мокрі Велички задля дощу встановлювали придорожнього хреста: «*Як не було дащу — паставілі хрест. Зрабілі хрест дубовій. І поставілі цей хрест ото де магазін, у центрі, павесілі набо'жніки, візівалі папа' із Верте'чи, да малівся, шоб пашов дощ. Я знаю, шо вешалі набожник на хрест. А патом — трактарам зацепілі — новіє закони пашлі...*»

Сипали у колодязі освячений мак: «*Мак свецілі відух да сипалі у колодязі, да правілі ля хрестов, да... Як дащу не було*» (с. Петруші), «*В колодезь мак сипалі святий, текун сипалі, шоб дощ пашов*» (хут. Підлісне с. Ловинь).

У випадку тривалої посухи практикували висипання у колодязі борщу: «*Прасілі Бога, шоб Бог дав дащу. Відюк не сипалі. То калісь, я не знаю як, шо*

*хаділі да каже — давайце да тога падкра'демся (там, чи да Івана, чи да Рамана, чи да каго') да борщ висиплєм. Це за тоє... за дощ. Так у калодязь борщ висиплєм, дак дощ пу'йдзє. Ну, борщ — дамашній. Свой. Дапустім, мі з вамі дагаво'рилісь, шо давай — Івану, там, чи Раману у калодезь борщ висиплєм, шоб он не знав. Ну, дак висиплєм, і сабраліся і пашлі. А тади уже ж бачіть хазяїн, шо той... шо непарядак у калодязі. Дак тади признайо'мся, шо то мі, дак ідом да памагаєм чістіть калодезь, аякже. Взросліє сипалі, любіє» (с. Комарівка). Подекуди стверджують, що цей борщ потрібно було вкрасти: «*Прімерам, у суседкі, калісь людзі кралі борщ, шоб дощ пашов. Ну, прійде, да яна ж на работі, дак прі'їде, да віцягне борщ, да забере. Дак се, щитай, украла. Варажилі, шоб дощ пашов. Я не знаю, як яно пріходілася. Се старіє люди все калісь рабілі, тепер вже ніхто не робіць» (с. Вишневе).**

Кидали у колодязь надколоти чи надщерблені горщики: «*Як дащу довга не було, дак бітий гарщок. Йон надколотий, дак кі'далі у колодезь. І я магу, — а у мене нема, дак у тебе', мо', є... Йон лопнув вже, і кі'далі. У кожного ж був бітий. Я адін кіннула, там десь у дру'гам калодязі... Це в усе кі'далі» (с. Горностаївка). Як і у випадку з борщем, подекуди горщика треба було вкрасти: «*Да гарщок, в когось треба, то ж так на пне стаялі гаршкі — дак узять укінуть у колодязь. Гарщок у суседкі укра'дем дак укінем у колодязь» (с. Великий Зліїв).**

Практикували у випадках посухи підвішування на осонні жаби: «*Богу малілісь і прасілі вже ж... Бувало, чула такеє. Це калісь маі предкі цеє рабілі. Шоб дощ ішов, баба вже жабу вбівала да на куст вешалі» (с. Олешня), «*Калісь, я знаю, дащу не було, дак ми на сенакосє сена гре'блі, дак жабу паймаєм — да на нітку, да на корч павесім. Памагало...*» (с. Петруші), «*Дак жабу вешалі. На палку павесім... ото тую, рачо'к шо кажуць, шо м'єраюць... ну он... шо соткі мералі (землемірський «метр». — В. Г.). Так павесім жабу, паймаєм, да калишем. Живую, тую палевую, бо балотних нема, ото красна такая. За лапку, на нітку, і хай вісіть, калишецца. Накалишем, да рачок той забіраєм, метра тая, шо мералі. Патом адпускалі» (с. Великий Зліїв).**

Нерідко, щоб викликати дощ, підвішували й «точку» (ведмедку): «*Ну то казали, шо нада ведмеді-*

ка чи жабу падвесить на дерево, щоб дощ пашов» (хут. Підлісне с. Ловинь), «Як суша — це кались то'чка була така в землі, дак падвешували на дзераво на нітку, щоб дощ пашов, бо засуха. І так яна й вісела» (с. Вишневе).

Як бачили **вихор** (ві'хар, у мн. — віхри'), як працювало, лише «рабили, щоб не попасти в нього», казали, що «пересе'дзім». Крім того, «нада крестіть-са і “Отче наш” читать», «молилися Богу, да і всьо». Інакше — «Як падхваціць, дак несе — ого сколькі...» Дулі вихору не показували, мовляв, «в нас би пабаялися».

Трапляються уявлення, що коли у вихор кинути сокиру чи ножа, на них буде кров: «Чула, шо гаманелі, шо як ото віхар крутіт, да кінь сакеру, да буде в краве. То там сатану заб'є. Но я такого не рабіла, не знаю (Сміється. — В. Г.)» (с. Велика Вісь), «Була палеміка така, еслі ну^ож кінь у віхар у той, дак на нажу' кров. Ета у нас у детстві... ну я не кідав» (с. Звеничів), «Віхар — називають. Но то, каже, вовкулака то той круціць, так кажуць. Казалі, шо кінуць треба нажом у його'. Хто його знає, шо будзе. Мо', тебе не зачепіць, мо', міне» (с. Великий Зліїв).

Низка світоглядних уявлень, відображених у записях з Ріпкинщини, стосується сприятливих чи несприятливих для людини **часу** і **місця**.

Як і деінде в Україні, «важким» визнавали **високосний рік**: «Висакосний год — тяжолий. Хто не хоче, дак не женіцца, а бувало, шо й женілись» (хут. Підлісне с. Ловинь).

Низка специфічних засторог стосується тих чи інших **календарних дат**. Для прикладу — після Іллі не купалися, боячись так званого «волоса» чи з тієї причини, що «Ілля у воду насцяв», після Іллі вода «іржавіє». На Головосіка не рубали, не різали й не їли нічого (як варіант — того, що нагадує голову), остерігаючись нещасних випадків. Ще більше небезпечним у цьому контексті вважали свято «Чуда», — побутовали й відповідні приказки про це, мовляв, «Казала Пречиста — не бійсь мене, а бійсь мого чуда» або «Як Чудо учудить, то й Пречиста не розсудить» [докладніше про це див. 6].

Понеділок вважали несприятливим днем для першого вигону худоби, — виганяли у вівторок, четвер, іноді в неділю: «Ну, в панеделак не праганялі. Кажуть — ва'жкій день» (с. Вишневе), «Виганялі —

шоб не в понеделак. Кажуть же на понеделак — ва'жкій день. В увторак виганялі» (с. Ловинь), «У панеделак не виганялі, а в такіє дні шоб виганять» (с. Нові Яриловичі), «У четвер всегда виганялі» (хут. Підлісне с. Ловинь), «Ну, в'опишем, женціни собірались, і кажуть, шо цієї неділі будем уже виганяти карову. Так всі уже гатовілись. Большінство в неділю виганяли» (с. Грабів). З цієї ж причини у понеділок намагалися не починати жнива: «Зажиналі — калі вже наметіцца. Стараліся, шоб не у панедзелак, не в ва'жкій дзень» (с. Великий Зліїв), «Зажинали вдома — не в понеділок. Ну, кажуть: “В понеділок — тяжолий день”. То так все вони казали. Понеділок — важкий день» (с. Грабів).

У с. Сибереж у **суботу** не підмащували печі. За однією з версій, тому, що у суботу «світ снувався», за іншою ж, щоб не замащувати «старим людям» (у варіантах з інших теренів Полісся — покійникам) очі: «Ну от печ подмазують — у суботу не подмазують печі. Кажуть, шо в суботу свет снавався, дак нельзя мазать, не мажуть», «Нельзя, бо старим людям очи замазують будзеш. У нас в селе так казали. В суботу нельзя хату мазать, бо старим людям очи замазуеш».

Щодо «нечистих» місць, то таким вважають **перехрестя**, — туди зазвичай виливали воду, якою змивали з себе хвороби: «Ну, то на перехресті, наприклад, то віносять, може, шо. Ну, хто бородавкі зводіть...» (с. Даничі). Трапляється застереження щодо будівництва на місці **згаріща**: «Ну, то кажуть, як на гарелом месте, так не нада другий раз ставіть. Як-от згаріла хата, і на тому месце строїть. Так кажуть, шо не нада» (с. Грабів). Також на місці **стежки** чи **дороги** — «не строїлі вже там» (с. Великий Зліїв).

Висновки. Завершуючи огляд, констатуємо, що Ріпкинський район порівняно небагатий на явища традиційної духовної культури, і на це є свої причини. «Розкуркулення», колективізація, голодомор, Друга світова війна, у тому числі Фінська, радянське культивування атеїстичного світогляду спричинилися до суттєвих втрат у цій царині [див. також 6, с. 1330]. Очевидно, ситуація у цьому контексті ще й суттєво погіршилася після московитської навали 2022 року.

Все ж, попри загалом доволі сумну картину, ще донедавна на Ріпкинщині можна було зафік-

сувати низку цікавих для етнологів явищ зі сфери демонологічно-світоглядних уявлень.

Як це притаманно для всіх поліських теренів, на Ріпкинщині охоче розповідають про русалок, домовика, побутує чимало уявлень про відьом і взагалі людей, які «щось знають». Серед тварин найбільше міфологізовані ласиця, вуж, бусол; серед рослин — папороть. Поширені уявлення про «гру» сонця; звичаї, пов'язані з фазами місяця, першим громом, з припиненням грози й засухи; як прояви «нечисто-го» розглядають вихор, блуд, ляк тощо.

Серед колоритних і зчаста самотніх моментів, пов'язаних зі світоглядно-демонологічними уявленнями та віруваннями Ріпкинщини, потрібно відзначити, зокрема, певні особливості «Проводів русалок» (як-от вигнання русалок із жита); популярний сюжет про те, як відьма «сідлає» запізнілого перехожого; використання для протидії відьми кілка, яким доточували стовпець плота; деякі способи полегшення агонії відьми (вирвати зі сволока кільце, на якому тримається колиска; покласти відьми під голови «смертельну» одягу; «проштрикнути» відьму); уявлення про водяника і про вовкулаків; легенда зі с. Велика Вісь про «пані з золотим горлом»; способи протидіяти покійникові, щоб «не забрав» чогонебудь з господарства; мотивація поховання померлих неохрещеними дітей під порогом житла; спосіб припинити посуху, вилявши до колодязя вкрадений у сусіди борщ.

Незважаючи на неминучі складнощі зі збором польових матеріалів, наявність чималої кількості архаїчних світоглядно-демонологічних уявлень і вірувань на поліських теренах Чернігівщини є одним зі свідчень актуальності проведення подальших етнографічних обстежень Східного Полісся, як тільки для цього складуться сприятливі обставини.

1. Виноградова Л.Н., Левкиевская Е.Е., сост. *Народная демонология Полесья: публикации текстов в записях 80—90-х гг. XX века*. Москва, 2010. Т. 1: *Люди со сверхъестественными свойствами*. 648 с.; 2012. Т. 2: *Демонологизация умерших людей*. 800 с.; 2016. Т. 3: *Мифологизация природных явлений и че-*

ловческих состояний. 832 с.; 2019. Т. 4: *Духи домашнего и природного пространства. Нелокализованные персонажи*. 832 с. (Studia philologica).

2. *Архів ДНЦЗКСТК*. Ф. Ріпки-2017. Од. зб. В. Галайчук.
3. Галайчук В. Демонологія Чернігівщини (За польовими матеріалами з Чернігівського району). *Народна культура Чернігівського району (традиція та сучасний стан побутування)*. Житомир, 2019. С. 154—168.
4. Галайчук В. Демонологічно-світоглядні уявлення та вірування поліщуків Чернігівщини (За польовими матеріалами з Новгород-Сіверського району). *Народознавчі зошити*. № 5 (167). 2022. С. 1092—1120.
5. Галайчук В. Демонологічно-світоглядні уявлення та вірування поліщуків Чернігівщини (За польовими матеріалами з Семенівського району). *Народознавчі зошити*. № 6 (168). 2022. С. 1300—1332.
6. Галайчук В., Ципишев С. Традиційні календарно-побутові звичаї та обряди Східного Полісся (На польових матеріалах з Ріпкинського р-ну Чернігівської обл.). *Народознавчі зошити*. № 5 (149). 2019. С. 1305—1330.

REFERENCES

- Vinogradova, L.N., & Levkiyevskaya, E.E. (Eds.). (2010, 2012, 2016, 2019). *Folk demonology of Polissya: publication of texts in records of the 80—90 s. twentieth century* (Vol. 1: *People with supernatural powers*; Vol. 2: *Demonologization of dead people*; Vol. 3: *Mythologization of natural phenomena and human states*; Vol. 4: *Spirits of home and natural space. Non-localized characters* (Studia philologica). Moskva [in Russian].
- Archive DNCZKSTK*. F. Ripky-2017. Op. save V. Halaichuk [in Ukrainian].
- Halaichuk, V. (2019). Demonology of Chernihiv Region (Based on field materials from Chernihiv District). *Folk culture of the Chernihiv district (tradition and modern living conditions)* (Pp. 154—168). Zhytomyr [in Ukrainian].
- Halaichuk, V. (2022). Demonological and worldwide ideas and beliefs of the polishchuks of Chernihiv region (According to field materials from Novhorod-Siversky district). *The Ethnology notebooks*, 5 (167), 1092—1120 [in Ukrainian].
- Halaichuk, V. (2022). Demonological and worldwide ideas and beliefs of the polishchuks of Chernihiv region (According to field materials from Semenivsky district). *The Ethnology notebooks*, 6 (168), 1300—1332 [in Ukrainian].
- Halaichuk, V. & Tsyypyshev, S. (2019). Traditional calendar and household customs and rites of Eastern Polissia (According to field materials from Ripkynsky district). *The Ethnology notebooks*, 5 (149), 1305—1330 [in Ukrainian].